

گونه‌ها و کارکردهای اجازات

چهارم شماره
سال اول و دوم
بهار تا تابستان
۱۳۹۲

پرتال
اجازات

حلیثی در سده دوازدهم

در ایران

اجازه کبیره سید عبدالله

موسوی جزائری توستری (۱۱۱۲-۱۱۷۳ ق)

مقالات

اجازه را که تستری در دیباچه به ذکر آنها پرداخته، آورده و سپس، مشخصه‌ی اختصاصی ساختاری، شکلی و محتوایی این اجازه را به تفصیل مورد بررسی قرار می‌دهد. آنگاه به اختصار اهمیت اجازه تستری را بیان می‌نماید. وی در نهایت، در قالب دو پیوست ابتدا نام عالمان معاصر که در ملاقات کرده و سپس زندگی خود آن‌ها را ملاقات کرده و سپس فهرست آثار جزائری را ارائه نموده است. کلیدواژه‌ها: جزائری، سید عبدالله - شرح حال و آثار اجازات روایی - فهرست مختصر جزائری، سید عبدالله - اجازات، دانشمندان شیعه - سده دوازدهم - عالمان شیعه - سده دوازدهم، شوشر - عالمان شیعه.

زاینه اشمیتکه^۲ ترجمه حمید باقری

۱. این نوشتار ترجمه مقاله‌ای است که در کتاب سخن درباره اسلام: منابع دینی در جوامع اسلامی، ویراسته گوردون کریمر و زاینه اشمیتکه، با اطلاعات کتابشناسی زیر چاپ شده است:

Sabine Schmidtke, Forms And Functions of 'Licences to Transmit' (Ijazas) in 18th-century- Iran: Abd Allah al-Musawi al-Jazairi al-Tustari's (1112-73/1701-59) Ijaza Kabir, Speaking for Islam: Religious Authorities in Muslim Societies, ed. By Gudrun Kramer and Sabine Schmidtke, Leiden. Boston, 2006, pp. 95-127.

۲. استاد مطالعات اسلامی دانشگاه آزاد برلین آلمان از ۲۰۰۰ میلادی تا کنون و استاد مطالعات تاریخی در انستیتو مطالعات پیشرفته دانشگاه عبری اورشلیم و نیز (از ۲۰۰۲ میلادی تا کنون) از جمله ویراستاران و تدوینگران مقالات کلامی و فلسفی، برای ویراست سوم دایرة المعارف اسلام چاپ لیدن و همکار سردبیر تاریخ فلسفه اسلامی.

چکیده: اجازات متن مستقل که به متون یا آثار خاصی ارتباط ندارند، معمولاً به دلیل محتوای حجیم، غالباً در حواشی یا آغاز و پایان متون دیگر ظاهر نمی‌شدند؛ بلکه خود گاه در شکل کتب و غالباً با عناوین خودشان، متون مستقلی شده‌اند. متون اجازه داده شده برای نقل، معمولاً جامع بودند که به کرات شامل تمام آثار سنت علمی معینی (اجازه کبیره یا اجازه عامه) می‌شد. نویسنده در نوشتار حاضر ابتدا از کتب اجازه الروایه، اجازه السماع یا اجازه القرائه، اجازه کبیره یا اجازه عامه متن مستقل و کارکردهای اساسی این نوع اجازات، سخن به میان می‌آورد. سپس در ادامه، به بررسی اجازه سید عبدالله موسوی جزائری توستری (سده دوازدهم) که نوعی اجازه متن مستقل بوده و تمام فرهنگ و آثار علمی امامیه را در بر می‌گیرد، همت می‌گمارد. در این خصوص نویسنده نام چهار دریافت‌کننده

کتاب
شماره
۱۷۰

یک.

جنبه‌های اجتماعی انتقال دانش مورد توجه پژوهش‌های سالهای اخیر قرار گرفته است^۲، در این زمینه - حتی برای دوره‌ها و مناطقی خاص - تصویری جامع از عناصری که زندگانی موفق و شهرت پس از مرگ يك عالم را پدید آوردند، در دست نداریم. در میان این عناصر، انواع مختلفی از اسناد وجود دارد که اهمیت آنها در زمان [ها] و مکان [های مختلف] متغیر است؛ این اسناد شامل گواهی‌های سماع (سماعات) مکتوب در حواشی، آغاز یا انجامه نسخه‌های خطی^۳ و

۳. برای نمونه نك پژوهش‌های:

Jonathan Berkey (*The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo. A Social History of Islamic Education*, Princeton 1992). Michael Chamberlain (*Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus 1190-1350* Cambridge 1194), Stefan Leder (*Charismatic Scripturalism. The Hanbali Maqdisis of Damascus, Der Islam 74* (1997), pp. 279-304), and Daphna Ephart (*A Learned Society in a Period of Transition. The Sunni Ulama of Eleventh-Century Baghdad*, Albany 2000).

۴. برای نمونه نك:

Stefan Leder, *Horertzertifikate als Dokumente in für die islamische Lehrkultur des Mittelalters in Urkunden und Urkundenformulare im Klassischen Altertum und in den orientalischen Kulturen*, ed. Raif Georges Khourty, Heidelberg 1999, pp. 147-66; idem, *Enie nene Qu elle zur Stadtgeschichte von Damakus. Zur Alltagsgeschichte der Haditwissenschaft*, in *Supplement XI der Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft (26 Deutscher Orientalistenage Leipzig 1995)*, Stuttgart 1998, pp. 268-79; idem, *Spoken word and written text. Meaning and social signifiante of the Institution of Riwaya*, Tokyo 2002, pp. 5ff.; Stefan Leder, *Yasin Muhammad al-Sawwas and Mamum al-Sagargi, Mugam al-samaat al-dimaqiyya. Les certificats daudition a Damas 550-750h./1155-1349* Damascus 1996; idem, *Receil de documents facsimiles des certificats daudition a Damas 550-750h./ 1155-1349. Mugam ai-samaat at al-dimaqiyya, damascus 2000*

برای ارجاعات بیشتر نك:

گزارش‌های خودنوشت دربارهٔ تحصیلات يك عالم است که به عنوان «فهرست»، «مَشِيخَة» (مَشِيخَة)، «برنامَج»، «ثَبْت» یا «مُعْجَم» رواج داشت^۵. یکی از مهمترین انواع گونه‌گون [این اسناد] اجازه یا روشن‌تر اجازه الروایة است. صادرکننده (مُجِيز) به دریافت‌کننده یا دریافت‌کنندگان (مُجَاز، جمع آن مُجَازون) اجازه نقل متون مشخص شده در اجازه را می‌داد. این اسناد چندگونه تواند بود: اجازه برای يك یا چند اثر، متن تمام‌آثاری که آشکارا مشخص شده‌اند، یا تنها به شکل گذرا ذکر شده‌اند. غالباً وجه تمایز میان يك نوع گواهی و نوع دیگر، مبهم و نامشخص است. اگر اجازه‌های مجیز به مجاز، به وسیلهٔ مُجِيز منتج گردد - بر طبق نوع تعلیم - «إجازة السماع» یا «إجازة القراءة» خوانده می‌شود. به همین نحو، توصیف دورهٔ تحصیلات يك فرد، می‌تواند بخشی از يك اجازه را تشکیل دهد^۶. ظاهراً آنچه در آغاز اجازه شفاهی بود، بیشتر و بیشتر

Gacek, *The Arabic Manuscript Tradition. A Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Leiden 2001, pp. 216-19.

۵. برای گزارش‌های زندگینامهٔ خودنوشت مطالعات يك عالم نك:

Charles Pellat, "Fahrassa," in *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition, vol 2 pp. 743-44;

عبدالعزیز الأهوانی، "کتب برنامج العلماء فی الاندلس"، مجلة معهد المخطوطات العربية، ۱۰۱، ۱۳۷۴، صص ۹۱-۱۲۰.

Jacqueline Sublet, *Les maiters et les etudes de deux traditionistes de Iepoque mamelouke, Al-Mashyakha al-Basima lil-Qibabi wa Fatima de Ibn Hajar al-Asqalani. Etude analytique*, Damascus 1967; Georges Vajda, "La transmission de la masyaha (Asnal-maqasid wa-a'dab ai-mawarid) d'ibn al-Buhari d'apres le manuscript Reisulkuttab 262 de la Bibliotheque Suleymaniye," *Rivista degli studi oriental* 48 (1973-74), pp. 55-74. See also Devin J. Stewart, "Capital, Accumulation, and the Islamic Academic Biography," *Edebiyat* 7 (1997), pp. 345-72, esp. 345-46.

۶. برای پژوهش‌هایی دربارهٔ این نوع نك:

Gacek, *Arabic Manuscript Tradition*, pp. 216-19; Cemil Akpınar, "icazet," in *Turkiye Diyanet Vakfi Islam Ausiklopedist*, vol. 21, pp. 393-400; Devin Stewart, "The Doctorate of Islamic

ثابتی با عبارات مشخصی پیروی می‌کنند. این عبارت برای تمایز بخش‌های اساسی مختلف این اسناد مناسب‌اند. آغاز این اجازه دیباچه‌ای است که مجیز و مجاز را معرفی و دلیل صدور آن را بیان می‌کند. آنگاه بخش اصلی آن می‌آید که متون و گستره اجازه را به تفصیل ذکر می‌کند. این بخش معمولاً با صیغه «أجزتُ له أن یروی عتی...» آغاز می‌شود. غالباً مجیز اطلاعات تفصیلی درباره مشایخ خود و زنجیره سند آنها را برمی‌شمارد. معمولاً اجازه با قیود متصل به آن پایان می‌پذیرد - که با عباراتی همچون «لیروی ذلك لمن شاء وأحب» مشخص می‌شوند. صفحه آخر آن [نیز] مکان و تاریخ صدور [اجازه] را نشان می‌دهد.

نمونه بارز عنصر مرکزی اجازه کبیره یا اجازه عاظمه متن مستقل، فهرست آثار خودنوشت مجیز است که معمولاً فهرست کاملی از آثار وی و غالباً حتی نگاهشده‌های ناتمام او را [نیز] دربردارد. در این بخش، جزئیاتی درباره اندازه، محتوا، یا ویژگی‌های خاص دیگری از عناوین اختصاصی را ارائه می‌دهد.^۹

Devin J. Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy. Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998, pp. 224ff.

۹. نمونه‌هایی از فهرست آثار خودنوشت که در اجازات مربوط به سنت امامی فهرست شده‌اند، اجازه ابوالفتح عثمان نحوی ۳۹۲ ق برای ابو عبدالله حسین بن احمد بن نصر (نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۲۰۸، ش ۱۰۸۳)؛ اجازه شریف مرتضی (م ۴۳۶ ق) در شعبان ۴۱۷ ق برای ابوالحسن محمد بن محمد بصری (الذریعة، ج ۱، ص ۲۱۶ ش ۱۱۳۲؛ عبدالله بن عیسی آفندی، ریاض العلماء ۱-۵، چاپ احمد حسینی، قمر، ۱۴۰۱ / ۱۹۸۱ م، ج ۴، صص ۳۴-۳۹؛ همچنین نک: Stewart, *Islamic Legal Orthodoxy*, p ۱۴۷)؛ اجازه ابن شهر آشوب (م ۵۸۸ ق) به جمال‌الدین علی ابن شعرة حلی جامعانی (الذریعة، ج ۱، ص ۲۴۳ ش ۱۲۸۶)؛ اجازه علامه حلی برای مهتأ بن سینان (الذریعة، ج ۱، ص ۱۷۸ ش ۹۱۱؛ چاپ شده در محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ۰-۲۸، ۳۵-۱۱۰، چاپ جواد علوی [و همکاران] تهران، ۱۴۰۵-۱۳۷۶ ق / ۸۵-۱۹۵۷ م، ج ۱۰۷، صص ۱۴۷-۱۴۹)؛ اجازه ابن ابی جمهور أحمسانی، در دوشنبه ۱۰ جمادی الاول ۸۹۶ ق برای محمد بن صالح غروی (الذریعة، ج ۱، صص ۲۴۱-۲۴۲ ش ۱۲۸۰). نسخه خطی از این اجازه در Dublin, Chester

به شکل مکتوب ثبت گردید و به موازات رشد سلطه اقوال مکتوب و توسعه نهادینه شدن فرهنگ علمی، به صورت سبک و اصطلاح علمی رسمیت یافت.

در کنار اجازه نقل که برای متون مشخصی صادر می‌شد، اجازات متن مستقل هم بود که به متون یا آثار خاصی ارتباط نداشت. چنین اسنادی معمولاً به دلیل محتوای حجیم آنها، غالباً در حواشی یا آغاز و پایان متون دیگر ظاهر نمی‌شدند، بلکه خود - گاه در شکل کتب و غالباً با عناوین خودشان - متون مستقلی شدند.^۷ متون اجازه داده شده برای نقل، معمولاً جامع بودند، که به کرات شامل تمام آثار سنت علمی معینی (اجازه کبیره یا اجازه عاظمه) می‌شد.

بیشتر اجازات الروایة در سنت امامیه^۸ کمابیش از الگوی

Law in Mamluk Egypt and Syria," in *Law and Education in Medieval Islam. Studies in Memory of Professor George Makdisi*, eds. Joseph E. Lowry, Devin J. Stewart, and Shawkat M. Toorawa, London 2004, pp. 45-90; see also my "The ijaza from 'Abd AQLlah b. Salih al-Samahiji to Nasir al-jarudi al-Qatifi. A Source for the Twelver Shi'i Scholary Tradition of Bahrayn," in *Culture and Memory in Medieval Islam. Essays in Honour of Wilferd Madelung*, eds. Farhad Daftary and Josef W. Meri, London 2003, 64-85, esp. 78n. 1.

۷. نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، بیروت، ۱۴۰۳-۱۴۰۶ / ۱۹۸۳-۱۹۸۶ ج ۱، ص ۱۷۴ ش ۸۷۴ و ۸۷۶ و ۸۷۷، ص ۱۸۵، ش ۹۵۷، ص ۱۹۸ ش ۱۰۳۳، ص ۲۶۵ ش ۱۳۹۳.

۸. بیشتر اجازات مشهور صادر شده توسط عالمان امامی از سده چهارم تا چهاردهم در کتابشناسی آثار امامی آقابزرگ طهرانی م ۱۳۸۹ ق الذریعة إلى تصانیف الشیعة فهرست شده است. (چنانکه در پاورقی قبلی گذشت) افزون بر اجازه الروایة، انواع خاص بیشتری از اجازات همچون اجازات التدریس والافتاء در جهان اهل سنت که گفته شده به سده سوم برمی‌گردد (نک: Stewart "Doctorate of Islamic Law") یا اجازات الاجتهاد (إجازة إجتهدیة) که در میان امامیه از حدود میانه سده سیزدهم به بعد مشاهده می‌شود نیز شکل گرفته بود. برای نمونه نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۱۵۷ ش ۷۷۳ و ۷۷۶، صص ۱۶۸-۱۶۹ ش ۸۴۵، ص ۱۶۹ ش ۸۵۲، ص ۱۷۳ ش ۸۶۸ و ۸۷۱، ص ۱۹۵ ش ۱۰۱۴، ج ۱۱، صص ۱۳-۱۴ ش ۶۳، ص ۱۴، ش ۶۷، ص ۱۵، ش ۷۴، صص ۲۳-۲۴، ش ۱۳۲، برای این گونه همچنین نک:

کارکرد اساسی اجازات جامع و متن مستقل، مستندسازی سنت علمی است، در درجه نخست برای عالمانی که اسناد نقلی مجیز را تشکیل می‌دهند. افزون بر این برای معرفی‌های عالمان، معرفی تفصیلی دیگرانی که به نوعی بدانها ارتباط دارند - همچون اعضای خانواده یا پیشینیان و پسینیان در مقام حکومتی - صرف نظر از آنکه این افراد رابط در اسناد نقلی مجیز بودند یا نه - غیر معمول نیست. مجیز، گاه برای مستندسازی اسناد نقلی خود اجازات کامل عالمان متقدم را در اجازه خود نقل می‌کند، حتی اگر آن عالمان مشایخ خود او نباشند.^{۱۰} از این رو این نوع اجازه - در میان دیگر اهداف - کارکردهای مشابه آثار تراجم را دارند. این دو نوع را غالباً نمی‌توان به روشنی از یکدیگر متمایز ساخت.^{۱۱} مستندسازی

Jan Just Witkam, "Lists of books in Arabic manuscripts," *Manuscripts of the Middle East* 5 (1990-91), pp. 126-30.

برای اجازات عالمان امامی مشتمل بر جزئی از آثار خودنوشت نك: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۱۵۱ ش ۷۲۶، ص ۱۹۷ ش ۱۰۲۲، صص ۲۳۸ - ۲۳۹ ش ۱۲۶، ج ۱۱، ص ۱۳ ش ۵۹، ص ۱۵ ش ۷۶، ص ۲۳ ش ۱۳۰، ۱۰. نك: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۱۳۴ ش ۶۲۷، ص ۱۶۵ ش ۸۲۶، ص ۱۷۲ ش ۸۶۴، صص ۱۹۳ - ۱۹۴ ش ۱۰۰۲، ص ۲۲۱ ش ۱۱۶، ص ۲۳۰ ش ۱۲۳۸ و ۱۲۳۹، ص ۲۴۴ ش ۱۲۸۹.

۱۱. لؤلؤة البحرين نمونه شیعة امامی از سده دوازدهم هجری، اثری طبقات گونه از فرهنگ امامی چنانکه در پاورقی ۷ آمد هر چند که اصطلاحاً اجازه است، که یوسف بن احمد بحرانی برای دو برادرزاده‌اش نوشته است؛ نمونه‌هایی از سده چهاردهم للمعة المهدیة إلى الطرق العلمیة از سوی سید حسن صدر، حسن بن هادی بن محمد علی عاملی کاظمی م ۱۲۷۲ - ۱۳۵۴ ق است، اصطلاحاً اجازه است که برای مهدی بن محمد تقی اصفهانی در ۱۳۲۹ صادر شده است. نك: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۱۷۴ ش ۸۷۷، ج ۱۸، صص ۳۵۴ - ۳۵۵ ش ۴۵۲؛ از این گذشته بغیة الوعاة فی طبقات مشایخ الاجازات را، اثری طبقات گونه که اصطلاحاً يك اجازه است، در ۱۳۲۶ ق هموبرای محمد مرتضی حسینی جنفوری (م حدود ۱۳۳۳ ق) نوشته است. نك: الذریعة، ج ۱، ص ۱۷۴ ش ۸۷۴، ج ۳، ص ۱۳۷ ش ۴۶۴. سید حسن صدر سه اجازه، با عنوان الطبقات ارائه کرده است که ظاهراً مربوط به همین گونه است؛ نك: الذریعة، ج ۱، ص ۱۷۴ ش ۸۷۶. او علاوه بر این اجازه مفصلی به آقابزرگ طهرانی ارائه کرده است شامل بخشی که به طبقات اختصاص یافته است. نك: الذریعة، ج ۱، ص ۱۷۴ ش ۸۷۸.

ms. ff. ۳۲۸r-۳۲۹v, Beatty ۳۸۱, یافت می‌شود. نك کتاب من:

Theologie, Philosophie und Mystik im zwolferschiitischen Islam des 9./15. Jahrhunderts Die Gedankenwelt des Ibn Abi Jumhur al-Ahsa'i (um 838/1434-35-nach 906/1501), Leiden 2000, p.

اجازه شهید ثانی در ۱۴ ذی حجه ۹۶۴ ق برای تاج الدین بن هلال جزائری (الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۳، ش ۱۰۰۰)؛ اجازه محمد باقر مجلسی به یکی از شاگردان خود در مشهد (الذریعة، ج ۱، ص ۱۴۹، ش ۷۱۲) و برای محمد جعفر طالقانی در ۱۰۹۵ ق (الذریعة، ج ۱، ص ۱۵۰، ش ۷۱۵)؛ اجازه سلیمان بن عبدالله ماحوزی به محمد لاری در ۱۱۱۱ ق (الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۷، ش ۱۰۲۴)؛ اجازه عبدالله بن صالح سماهیجی (م ۱۱۳۵ ق) در ۲۳ صفر ۱۱۲۷ ق به ناصر جارودی قطیفی (چاپ مهدی عوازم قطیفی، قم، [۱۴۱۹ ق / ۹۹ - ۱۹۹۸ م] صص ۵۱ - ۶۰. همچنین نك: مقاله من: "The ijaza", pp ۶۹ - ۶۸؛ اجازه یوسف بن احمد دزازی بحرانی به عبدالله بن علوی یلادی بحرانی در ۱۱۵۳ ق (الذریعة، ج ۱، ص ۲۶۶ ش ۱۳۹۴)؛ اجازه رضی الدین موسوی عاملی مکی (م ۱۱۶۸ ق) در ۱۱۵۵ ق برای دو مجاز (الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۲ ش ۹۴۶)؛ اجازه حسین بن محمد بن عبدالنبی یلادی به عبدالعزیز بن احمد صادق نجفی در ۱۱۶۷ ق (الذریعة، ج ۱، صص ۱۸۹ - ۱۹۰ ش ۹۸۳)؛ اجازه دلدار علی بن محمد نقوی نصیرآبادی به فرزندش محمد در ۱۲۱۸ ق (الذریعة، ج ۱، ص ۱۹۱ ش ۹۹۰)؛ اجازه حسین بن محمد دزازی بحرانی (م ۱۲۱۶ ق) به احمد احسائی (م ۱۲۱۴ ق، الذریعة، ج ۱، ص ۱۸۸ ش ۹۷۶)؛ اجازات حسین بن سید دلدار علی (م ۱۲۷۳ ق) به پسرش (الذریعة، ج ۱، ص ۱۸۴ ش ۹۴۸) و برادرزاده‌اش (الذریعة، ج ۱، ص ۱۸۴ ش ۹۴۹)؛ اجازه محمد رفیع بن عبدالمحمد کواری کزازی به عبدالرحمان بن محمد کرهرودی سلطان آبادی (الذریعة، ج ۱، صص ۱۹۲ - ۱۹۳ ش ۹۹۷)؛ اجازه یوسف بحرانی مشهور به لؤلؤة البحرين (چاپ محمد صادق بحر العلوم، نجف، ۱۳۸۶ ق / ۱۹۶۶ م)؛ برای مدخل فهرست آثار خودنوشت بحرانی در لؤلؤة البحرين، مشتمل بر آثار خودنوشت وی، نك: Stewart "Capital", pp ۳۴۵-۳۶۲. بعلاوه ترجمه مختصر متن توسط همو.

The Autobiography of Yusuf al-Buhrani (1969-1772)," in *Interpreting the Self Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, ed. Dwight F. Reynolds, Berkeley 2001, pp. 216-223.

بطور کلی برای این اثر نك:

Marco Salati, "La Lu'lu'a <al-bahrayn fi al-igaza li-qur-rataya al-'ayn di Sayh Yusuf b. Ahmad al-Bahrani (1107-1186/1695-1772). Per lo studio della si a di Bahrayn, *Annali di Ca' Foscari Serie Orientale* 28 (1989), pp. 111-45.

نمونه‌ای از این قبیل فهرست در اجازه يك مؤلف اهل سنت، اجازه آثار خودنوشت چشم‌پزشک و دایرة المعارف نویسنده مصری ابن اکفانی (م ۷۴۹ ق) است. نك:

فاضلی وجود دارند که به عدم دریافت هیچ اجازه‌ای در دوران حیات خویش افتخار کرده‌اند.^{۱۴} تحلیل کمی بیش از ۹۰۰ اجازه امامی از سده چهارم تا چهاردهم قمری، فهرست شده توسط آقابزرگ (م. ۱۳۸۹ ق) در کتاب‌شناسی آثار امامی خود - الذریعة إلى تصانیف الشيعة^{۱۵} - بیان می‌کند که اجازه را يك عالم ارزشمندتر - به سبب اعتبار علمی‌اش - از کسی که آن را دریافت می‌کرد اعطا می‌کرد. يك قرینه برای این مطلب آن است که مدخل‌ها مطابق اسامی صادرکنندگان اجازات مرتب می‌شد، ترتیبی که مشخصه بیشتر مجموعه‌های اجازه (کتاب الاجازات) نیز هست.^{۱۶} افزون بر این، در میان عالمانی که بیشتر اجازات را در دوران حیات خویش صادر کرده‌اند، شمار اجازاتی که گفته شده خود دریافت کرده‌اند، اهمیت کمتری دارد.^{۱۷}

محتویة علی إجازات علماء الاسلام فی حقّ والدی العلامة آية الله العظمی السید أبي المعالی شهاب الدین الحسینی المرعشی النجفی ۱ - ۲، قم، ۱۴۱۶ ق، [۹۶ - ۱۹۹۵ م].

۱۴. برای مثال، چنانکه علی بن حسن یلادی بحرانی م. ۱۳۴۰ ق در مدخل زندگینامه خود نوشت خویش در انوار البدرین فی تراجم العلماء القطیف والاحساء والبحرین، نجف، ۱۳۷۷ / ۱۹۵۷، صص ۲۷۱ - ۲۷۲ بیان کرده است. همچنین نک:

Rainer Brunner, "Siehe, was mich an Unglück und Schrecken traf!" Schiitische Autobiographien" in *Islamstudien ohne Ende. Festschrift für Werner Ende zum 65. Geburtstag*, eds. Rainer Brunner et al. Würzburg 2002, p. 67

۱۵. آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، صص ۱۳۱ - ۲۶۶ شش ۶۱۹ - ۱۳۹۸؛ ج ۱۱، صص ۱۳ - ۲۹ شش ۵۸ - ۱۷۰.

۱۶. برای نمونه، إجازات الحدیث التي كتبها... المولی محمد باقر المجلسی الاصفهانی، چاپ احمد حسینی، قم، ۱۴۱۰ / ۹۰ - ۱۹۸۹.

۱۷. براساس پژوهش آقابزرگ طهرانی، این عالمان به ترتیب تاریخی عبارتند از: علامه حلی م. ۷۲۶ ق [۱۱۷ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۷۵ - ۱۷۸ شماره‌های ۸۹۷ - ۹۱۲، ج ۱۱، صص ۱۷ - ۱۸ ش ۸۹)، فرزند وی فخرالمحققین (م. ۷۷۱ ق) [۱۶ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۲۳۴ - ۲۳۷ ش ۱۳۳۱ - ۱۳۴۴)، محقق کرکی (م. ۹۴۰ ق) [۱۸ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۲۱۲ - ۲۱۶ ش ۱۱۱۱ - ۱۱۲۸)، شهید ثانی (م. ۹۶۶ ق) [۹ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۹۳ - ۱۹۴ ش ۹۹۸ - ۱۰۰۶)، بهاءالدین عاملی (م. ۱۰۳۱ ق) [۳۱ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۲۳۷ - ۲۳۹ ش ۱۲۵۴ - ۱۲۶۶، ج ۱۱، صص ۲۴ ش ۱۳۶، ۱۳۷)، محمد تقی مجلسی (م. ۱۰۷۰ ق) [۱۱ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۶۱ - ۱۶۳

سنت علمی خود مؤلف نیز هدفی و رای تألیف مجموعه‌های مستقل اجازات (کتاب الاجازات) است.^{۱۸}

شمار بسیاری از چنین اسنادی برایمان موجود است و ارزش مسلم آنها به عنوان منبعی برای بازسازی تاریخ سنت‌ها و ارتباطات علمی و دوره تحصیلات مربوطه، معنا و تأثیر اجتماعی آن اسناد به عنوان عناصر سازنده زندگی موفق و شهرت پس از مرگ يك عالم نیازمند مطالعه دقیق است. بسیاری از عالمان، اجازاتی بر شمرده‌اند که در طول حیات خود به عنوان شاهد اعتبار خویش دریافت کرده‌اند؛ این مطلب را می‌توان از سبک و روشی دید که آن اجازات را در نگاشته‌های خود گرد آورده و نشان داده‌اند.^{۱۹} اما به همان اندازه عالمان

۱۲. برای بررسی چنین مجموعه‌هایی در شیعه اثنی عشری، نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، صص ۱۲۳ - ۱۳۱.

۱۳. نمونه‌های بیشماری از عالمان، برخی اجازات را نقل کرده‌اند که پیشتر خود در ضمن اجازاتی دریافت و بعدها برای شاگردانشان صادر کردند. برای نمونه نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، صص ۱۵۹ ش ۷۵۸ اجازه محمدباقر نیسابوری مکی به نصرالله بن حسین مدرسی حائری در ۱۱۳۲ ق که مجیز اجازه‌ای را که از سید علیخان مدنی دریافت کرده بود نقل می‌کند، صص ۱۶۸ ش ۸۴۳ اجازه حسن بن احمد کاشانی به یحیی بن محمد بن حسن هندی در ۱۳۳۷ ق که مجیز اجازه‌ای را که از استاد خویش دریافت کرده بود نقل کرده است، صص ۲۲۳ ش ۱۱۶۸ اجازه علی بن هلال کرکی به ملک محمد بن سلطان حسین اصفهانی در ۹۸۴ ق که مجیز اجازه‌ای را که خود از محقق کرکی اخذ کرده بود نقل می‌کند، صص ۲۷۷ ش ۱۲۷۹ اجازه محمد بن علی خاتون آبادی به نورالدین علی بن حسین عالی کرکی که مجیز اجازه صادر شده جمال الدین احمد بن حاج علی عینائی را نقل کرده است. همچنین نک: الذریعة، ج ۱، صص ۱۴۱ ش ۶۶۷ و ج ۱۱، صص ۱۴ ش ۶۴، صص ۱۹ ش ۱۰، صص ۲۵ ش ۱۴۵. برای مجموعه‌ای از اجازات گردآمده توسط عالمان سده سیزدهم نک: الذریعة، ج ۱۱، صص ۱۰۵ - ۱۱۰. نمونه‌هایی از اجازات سده چهاردهم اجازه‌های میرزا محمدعلی مدرس تبریزی است که در مقدمه دایرة المعارف تذکره‌ای وی ریخته‌اند الادب فی تراجم المعروفین بالکنی واللقب (تبریز، ۷۰ - ۱۹۶۷ م، ج ۸، صص ۱۸ - ۱۹، ۲۵، ۲۷، ۲۹، ۳۰ - ۳۱) همراه با عین صورت تقریظ‌هایی که از سوی فقیهان برجسته معاصرش به او داده شده قرار داده است، و مجموعه‌ای از اجازاتی که محمد حسین (سید شهاب الدین) مرعشی (۱۴۱۱ ق) در طول حیات خویش دریافت کرده، که به وسیله فرزندش محمود مرعشی به چاپ رسیده است (مسلسلات فی الاجازات

علاوه بر جنبه کئی محض، ظاهراً این نکته نیز برای اعتبار يك عالم اهمیت داشته است که کدام نوع از اجازه را صادر می‌کند. به نظر می‌رسد که کارکرد عمده اجازه عامّة یا اجازه کبيرة - که معمولاً توسط عالمان سالخورده تر تألیف شده بود - پررنگ ساختن اعتبار صادرکننده [اجازه] به عنوان عالم فاضل در میان معاصران و هم‌نسل‌های وی بوده است. در دوره‌های جدید، غالباً این نوع [اجازات] با شرح حال‌های خودنوشت جایگزین شده است.^{۱۸}

دو.

در اینجا قصد داریم یکی از اجازات را بررسی نمایم که به نوع اجازه عامّ متن مستقل ارتباط دارد و کمابیش تمام فرهنگ و آثار علمی امامیه را در برمی‌گیرد. این اجازه را سید عبدالله موسوی جزائری تُستری (۱۱۰۴ - ۱۱۷۳ ق) چهار سال پیش از وفاتش به چهار دریافت‌کننده [مُجاز] اعطا کرده است.^{۱۹}

tung, Edition und Erläuterungen, Leiden et al 2004, p. 11

۱۸. برای اجمالی از نگاه‌ها در شرح حال خودنوشت میان امامیه نك:

Brunner, "Schiitische Autobiographien," pp. 59-68. See also *Autobiographie d'un clerc chiite du Jabal 'Amil...* Traduction et annotations par Sabrina Mervin et Haitham al-Amin, Damascus 1998.

برای بررسی این نوع در آثار عربی و اسلامی نك:

Franz Rosenthal, "Die arabische Autobiographie," *Studia Arabica* 1 (1973) [= *Analecta Orientalia*; 14] pp. 3-40 [reper. in Franz Rosenthal, *Muslim Intellectual and Social History. A Collection of Essays*, Aldershot 1990, part V] Dwight F. Reynolds (ed.), *Interpreting the Self. Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, Berkeley 2001.

۱۹. الاجازة الكبيرة للعلامة... عبدالله الموسوی الجزائري التُستری، چاپ محمد سَمّامی حائری، قم، ۱۴۰۹ [۸۹ - ۱۹۸۸]. به جز این چاپ، از نسخه خطی این اجازه استنساخ شده از خط ابوالحسن بن محمدحسین بن ابی الحسن استنساخ آن در ۲۶ رمضان ۱۳۳۱ ق کامل شده که در کتابخانه کنگره (به شماره [Orientalis] ۱۸۱۵۱۷۲H۸۸۴BP۶۳) نگهداری می‌شود نیز بهره جست. برای این اجازه، به تاریخ ۲ جمادی ثانی ۱۱۶۸ ق همچنین نك:

ش ۸۰۴ - ۸۱۳، ج ۱۱، صص ۱۵ - ۱۶ ش ۷۷ و ۷۸)، محمدباقر مجلسی (م ۱۱۱۰ یا ۱۱۱۱ ق) [۷۵ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۴۸ - ۱۵۶ ش ۶۹۹ - ۷۶۶، ج ۱۱، صص ۱۴ - ۱۵ ش ۶۸ - ۷۳)، وحید بهبهانی (م حدود ۱۲۰۷ ق) (الذریعة، ج ۱، [اجازه الذریعة، ج ۱، صص ۲۵۵ - ۱۴۷ ش ۱۴۸ - ۶۸۹ - ۶۹۷، همچنین نك: ج ۱۱، ص ۱۴ ش ۶۵)، *بحر العلوم* (م ۱۲۱۲ ق) الذریعة، ج ۱، صص ۱۵۶ - [۱۱ اجازه] ۲۵۶ ش ۱۳۴۳ - ۱۳۵۱)، سید محمدباقر شفتی اصفهانی (م ۱۲۶۰ ق) الذریعة، ج ۱، صص ۱۷۴ - [۱۶ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۵۶ - ۱۵۸ ش ۷۶۷ - ۷۸۲)، سید حسن بن هادی محمدعلی عاملی کاظمی (م ۱۳۵۴ ق) [۲۲ اجازه] (الذریعة، ج ۱، صص ۱۷۵، ۱۷۴ ش ۸۷۴ - ۸۷۵)، علامه حلی و پسرش فخرالمحققین به عنوان دریافت‌کننده اجازات اشاره نشده‌اند، و شبیه این سخن درباره مؤلفان متقدم نیز درست است، هر چند شمار نهایی اجازات صادر شده توسط عالمان منفرد که شناخته شده‌اند بی‌تردید بسیار کمتر است. گزارش شده که ابن بابویه و شریف مرتضی هر یک دو اجازه صادر کرده‌اند، که هنوز هیچ يك از آنها به عنوان دریافت‌کننده اجازه ثبت نشده‌اند؛ برای ابن بابویه نك: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۲۱۶ ش ۱۱۳ و ۱۱۳؛ برای شریف مرتضی نك: همان، ج ۱، ص ۲۱۶ ش ۱۱۳ و ۱۱۳. محقق کرکی تنها سه مرتبه به عنوان مجیز یاد شده است (الذریعة، ج ۱، صص ۱۳۳ - ۱۳۴ ش ۶۲۱، ص ۲۲۲ ش ۱۱۶، ص ۲۴۴ ش ۱۲۸۹)، شهید ثانی و بهاء‌الدین عاملی به عنوان مجیز یاد نشده‌اند، محمد تقی مجلسی به عنوان دریافت‌کننده يك اجازه (الذریعة، ج ۱، صص ۲۰۹ - ۲۱۰ ش ۱۰۹۲)، محمدباقر مجلسی به عنوان دریافت‌کننده ۱۱ اجازه (الذریعة، ج ۱، ص ۱۶۲ ش ۸۰۵ و ۸۰۶، ص ۲۰۰ ش ۱۰۴۳، ص ۲۱۲ ش ۱۱۱، ص ۲۲۰ ش ۱۱۵۵، ص ۲۲۸ ش ۱۱۹۴، ص ۲۳۳، ص ۲۵۲ ش ۱۳۲۷، ص ۲۵۷ ش ۱۳۵۴، ج ۱۱، صص ۱۵ - ۱۶ ش ۷۷، ص ۲۴ ش ۱۳۵) ثبت شده‌اند، وحید بهبهانی به عنوان مجیز ذکر نشده است، *بحر العلوم* ۸ مرتبه به عنوان دریافت‌کننده اجازه ثبت شده است (الذریعة، ج ۱، ص ۱۴۷ ش ۶۹۵، ص ۱۴۸ ش ۶۹۸، ص ۱۸۰ ش ۹۲۴ و ۹۲۴، ص ۲۰۰ ش ۱۰۴۷، ص ۲۰۷ ش ۱۰۸۰، ص ۲۵۴ ش ۱۳۴۲، ص ۲۶۶ ش ۱۳۹۸)، سید محمدباقر شفتی اصفهانی و سید حسن بن هادی عاملی کاظمی به عنوان مجیز به شمار نیامده‌اند. در نقطه مقابل يك نمونه قابل توجه شیخ احمد بن زین الدین أحسانی (م ۱۳۴۱ ق) است که نزد عالمان برجسته عصر خویش درس خواند اما بعدها نظراتش بدعت‌آمیز بشمار آمد و برخی او را از دسته عالمان امامی شمردند؛ او تنها عالمی است که اجازات بیشتری از آنچه خود صادر کرده بود دریافت کرد. احمد أحسانی به عنوان مجیز در سه مورد (الذریعة، ج ۱، ص ۱۴۱ ش ۶۶۲ - ۶۶۴) و به عنوان مجاز در شش مورد (الذریعة، ج ۱، ص ۱۴۱ ش ۶۶۱، ص ۱۶۵ ش ۸۲۱، ص ۱۸۸ ش ۹۷۶، ص ۲۱۹ ش ۱۱۴۹، ص ۲۵۳ ش ۱۳۳۱، ص ۲۵۵ ش ۱۳۴۴؛ همچنین نك:

Armin Eschraghi, *Frube Saibi- und Babi Theologie. Die Darlegung der Beweise für Muhammads besonderes Prophetentum (Art-Risala fi Itbat (an-Number al_Hassa). Einlei-*

مربوطه اطلاعات فراوانی درباره حیات و آثار وی دارند.^{۲۴} بسیاری از نگاهشده‌های وی به عربی و فارسی، همچون شروخی بر آثار فقهی متقدم امامی، رساله‌های مربوط به علم هیئت، و مجموعه‌های پرسش و پاسخ وی موجودند. اما تاکنون تنها تاریخ وی درباره شوشتر (تذکره شوشتر) و این اجازه مورد بحث انتشار یافته‌اند. تذکره شوشتر نیز متضمن فقره شرح حال و فهرست آثار خودنوشت است.^{۲۵} در مقابل، درباره چهار نفر دریافت‌کننده این اجازه مطالب زیادی نمی‌دانیم. اندک آثار تذکره‌نویسی که مدخل‌هایی درباره آنها دارند، تقریباً تنها به اطلاعاتی اشاره دارد که تُستری در اجازه خود آورده است.^{۲۶}

۲۴. سید محمد باقر خوانساری، *روضات الجنات فی العلماء والسادات*، قم، ۱۳۸۱ ق / ۱۹۸۷ م، ج ۴، صص ۲۵۷ - ۲۶۱ ش ۳۹۲، سید محسن امین، *أعیان الشیعة* ۱-۱۱، بیروت، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳ م، ج ۸، ص ۸۷؛ آقابزرگ طهرانی، *طبقات أعلام الشیعة*، ج ۱-۲، بیروت، ۹۱-۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۱ م، ج ۳-۵، چاپ علینقی منزوی، بیروت، ۹۵-۱۳۹۲ ق / ۷۵-۱۹۷۲ م، ج ۶، چاپ علینقی منزوی، تهران، ۱۳۶۲ ش / ۱۹۸۳ م، ج ۶، صص ۴۵۶ - ۴۵۹، همو، *مُصنّفی المقال فی مُصنّفی علم الرجال*، چاپ احمد منزوی، تهران، ۱۳۷۸ ق / ۱۹۵۹ م، صص ۲۴۶ - ۲۴۷؛ عمر رضا کحالة، *معجم المؤلفین*، تراجم مُصنّفی الکتب العربیة ۱-۱۵، بیروت، ۱۴۱۴ ق / ۱۹۹۳ م، ج ۶، ص ۱۶۰؛ *مدرسى تبریزی، ریحانة الادب*، ج ۲، ص ۲۵۴؛ عباس قسّی، *الفوائد الرضویة فی أحوال علماء مذهب الجعفریة*، تهران، ۱۳۲۷ ش / ۱۹۴۸ م، ص ۲۵۶؛ *دایرة المعارف تشیيع*، ج ۵، صص ۲۵۴ - ۲۵۵. همچنین نك: GALS, vol. ۲, p. ۵۸۶.

251. Tadhkira-i Shushatar. An Account of Shushatar, from the earliest time to A.H. 1169. With notices of its celebrated men and memories of the author's life 1-2. By Sayyid 'Abdallah Bin Nur al-Din Bin Ni'matallah al-Husayni ash-Shushatari (surnamed Faqir), eds. Khan Bahadur Mawla Bakhsh and Shams-ul-Ulama' M Hidayet Husayn, Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1912-24 (Bibliotheca Indica; 206), pp. 60-61.

همچنین نك:

C.A. Storey, *Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, London 1927-39, vol. 1 I, p. 365 - no. 486;

احمد منزوی، *فهرست نسخه‌های فارسی* ۱-۶، تهران، ۵۱-۱۳۴۸ ش / ۷۲-۱۹۶۹ م، ج ۶، صص ۴۲۸۹ - ۴۲۹۱؛ آقابزرگ طهرانی، *الذریعة*، ج ۳، صص ۲۴۳ - ۲۴۵ ش ۹۰۰.

۲۶. برای ابراهیم بن عبدالله حویزی م ۱۱۹۷ ق نك: جعفر بن باقر آل محبوبه،

تُستری در دیباچه آن، دودریافت‌کننده [اجازه] را نام می‌برد: محمد بن کرم الله حویزی (م ۱۱۷۲ ق) و برادرزاده وی ابراهیم بن عبدالله حویزی (م ۱۱۹۷ ق). تُستری گزارش می‌دهد که این دو او را پس از مدت طولانی ملاقات کرده‌اند. در این فرصت او آنها را با برخی نگاهشده‌های (مَسفورات)^{۲۷} خود آشنا ساخت که پیشتر، از آن اطلاع نداشتند و بی‌درنگ مشتاقانه آنها را مطالعه کردند. این دو نفر تصمیم گرفتند تا نگاهشده‌های تُستری و به واسطه او نگاهشده‌های عالمان گذشته را نقل کنند. بدین روی، از او خواستند تا برایشان اجازه‌ای صادر کند که او نیز متعاقباً اجازه‌ای به آنها اعطا کرد.^{۲۸} تواضع گزارش تُستری نشان می‌دهد که این دو، خود در آن زمان عالمان فاضلی بودند که مؤلف آنها را بسیار احترام کرده است.

تُستری در اواخر این اجازه، دو نفر دیگر را در زمره دریافت‌کنندگان آن به شمار می‌آورد؛ ابراهیم بن عبدالله بن ناصر حویزی هَمیلی و محمد بن محمد بن درویش محمد اصبهانی غروی سالهای بسیار دورتر از او در نوشته‌ای درخواست کردند تا به آنها اجازه‌ای اعطا نماید.^{۲۹} که او در این زمان می‌توانست [درخواست آنها] را پاسخ دهد (او علت این [تأخیر] را برایمان بازگو نمی‌کند).^{۳۰}

تُستری عالم مشهور امامی است که بیشتر کتب تراجم

آقابزرگ طهرانی، *الذریعة*، ج ۱، صص ۲۰۶ - ۲۰۷ ش ۱۰۷۷.

۲۰. *المسفورات*: جمع المسفور، وهو المكتوب، مأخوذ من السِفْر: الكتاب الذي يسفر عن الحقائق. م.

۲۱. *الاجازة الكبيرة*، ص ۴: «...إلى أن وقع إختيارهم... على روايتها عتی وروایة ما أرويه من مُصنّفات علمائنا...». لازم به ذکر است که در متن *الاجازة الكبيرة* چاپ محمد سَمای حائری، ۱۴۰۹ ق، ص ۴ «[إختيارهما] آمده است. م.

۲۲. *الاجازة الكبيرة*، ص ۲۱۱ - ۲۱۲: «قد استجازنی قبل هذا بأعوام مكاتبة من الحویزة... إبراهیم... ومحمد».

۲۳. *الاجازة الكبيرة*، ص ۲۱۲: «فَلیعلم أَنهما... شریکان مع الشیخین المتقدّمین فی هذه الاجازة...».

مقایسهٔ سند حاضر با دیگر اجازات جامع و متن مستقل امامیه، شماری از مشخصه‌های عمومی این نوع را آشکار می‌سازد. اما این اجازه مشخصه‌های اختصاصی در خصوص شکل و محتوا دارد که آن را متمایز از اسناد مشابه می‌سازد.

ارتباط نسل‌های بعدی به پیامبر - و در تشیع به امامان - به طور سنتی به این قصد انجام می‌شود که صحت منقولات را عهده دار شود؛ به علاوه، این عمل به عنوان روش دینی تلقی شده بود. پس از رسمیت یافتن آثار حدیثی، اهمیت سند به عنوان مؤید خاص کاهش یافت، در حالی که اهمیت آن به عنوان تبرک افزایش یافت.^{۲۷} تستری در موقعیت‌های مختلف به موضوع کارکرد اعطای اجازه اشاره کرده است. او در دیباچه بیان می‌دارد که دودریافت‌کنندهٔ اجازه [=مُجاز]

ماضی النجف وحاضرها، نجف، ۵۷-۱۹۵۵ م، ج ۲، ص ۱۸۲؛ امین، اعیان، ج ۲، صص ۱۸۱-۱۸۲؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۷. برای محمد بن کرم‌الله حویزی (م ۱۱۷۲ ق) نک: آل محبوبة، ماضی النجف، ج ۲، ص ۱۸۹؛ امین، اعیان، ج ۱۰، ص ۴۴؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۶۶۱. برای ابراهیم بن عبدالله بن ناصر حویزی همیلی نک: امین، اعیان، ج ۲، ص ۱۸۲؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۷. برای محمد بن محمد بن درویش محمد اصهبانی غروی، نک: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۶۴۲؛ همو، الذریعة، ج ۲۱، ص ۵۶؛ آل محبوبة، ماضی النجف، ج ۳، ص ۳۸۲؛ امین، ج ۱۰، ص ۵۸.

۲۷. برای مثال یوسف بحرانی (م ۱۱۸۶ ق) در مقدمهٔ اجازهٔ ارائه شدهٔ خود به سید محمد مهدی بحر العلوم (م ۱۲۱۲ ق) ترجمه شده [به انگلیسی]:

Robert Gleave, "The Ijaza from Yusuf al-Bahrani (d. 1186/1772) to Sayyid Muhammad Mahdi Bahr al-Ulum (d. 1212/1797-8)," Iran Journal of the British Institute for Persian Studies 32 (1994), pp. 116.

بیان می‌کند: «تردید نیست که اجازه در این زمانها مناسب است؛ هر چند برای تأیید اخبار و ارائهٔ راههایی که از عالمان برجسته سرچشمه گرفته که کاربرد است؛ چرا که آنها بسیار مشهورند بطوریکه انکار آنها ممکن نیست، بویژه کتب اربعه که روشن‌تر از خورشید در همه جا هستند. از آنجا که اسلاف علمی ما بخاطر تبیین و تبرک اتصال به این سلسلهٔ شریف و مقدس که به امامان می‌رسد، بدان [یعنی اعطای اجازه] اقدام کرده‌اند، ما نیز برای موافقت با آنچه آنها تأیید کردند و رد آنچه آنها انکار نمودند، از روش آنها پیروی کردیم.

محمد و ابراهیم حویزی - نیازمند آن نبودند، چون که ظاهراً اجازات مناسب و کافی دریافت کرده، [و] پیشتر جایگاه خود را در شبکهٔ عالمان امامی استوار ساخته بودند. بلکه، به دنبال آن بودند تا زنجیره‌های بیشتری به زنجیرهٔ نقل خود بیفزایند.^{۲۸} مؤلف بار دیگر از کارکرد موضوع اجازات در سیاق بحث از جزئیات نظری صرف و نحوی، لغت‌شناسی و جنبه‌های کاربردی چنین اسنادی سخن می‌گوید. در اینجا تستری بیان می‌دارد که هدف صدور اجازات بویژه برای کتب چهارگانهٔ حدیثی امامیه و نیز برای دیگر نگاهشته‌های مؤلفان آنها [یعنی] کلینی (م ۳۲۹ ق)، ابن بابویه (م ۳۸۱ ق) و شیخ طوسی (م ۴۶۰ ق)^{۲۹} - تنها برای اخذ تبرک است، نظر به اینکه نقل این آثار - و نیز عمل شرعی مطابق آنها - نیازمند اجازه نیست (ص ۶). تستری در سیاق متفاوت، پس از ذکر زنجیره‌های نقل مشایخ خود به شهید ثانی (م ۹۶۵ ق) از این نکته سخن می‌گوید که آیا ذکر زنجیره‌های نقل مشایخ خود تا شهید ثانی کافی است یا باید آنها را به شیخ طوسی [نیز] متصل نماید (ص ۱۰۳). او توضیح می‌دهد که هر آنچه به صورت نوشته باقی مانده، مُسند تلقی می‌شود، و تنها کاربرد دینی و تبرک همراه آن است که بازگرداندن زنجیره‌های نقل تا طوسی را اقتضا می‌کند.

صدور اجازاتِ متن مستقل، برای کل میراث مکتب سنتی

۲۸. الاجازة الكبيرة، ص ۴: «وذلك للحاجة منهما إليه بل توسعاً في طرق الرواية».

۲۹. تستری افزون بر کتاب‌های چهارگانهٔ حدیثی امامیه کتب الاربعه لمحمدین الثلاثة نگاهشته‌های زیر از ابن بابویه را بر شمرده است: الأمالی (نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۲، ص ۳۱۵ ش ۱۲۵)، علل الشرائع (نک: الذریعة، ج ۱۵، ص ۳۱۳ ش ۲۰۵)، عیون الاخبار (احتمالاً مقصود او عیون أخبار الرضا است، نک: الذریعة، ج ۱۵، ص ۳۷۵ ش ۲۳۶۷)، کتاب التوحید (نک: الذریعة، ج ۴، ص ۴۸۲ ش ۲۱۵۴)، ثواب الاعمال (نک: الذریعة، ج ۵، ص ۱۸ ش ۷۷)، کتاب عقاب الاعمال (نک: الذریعة، ج ۱۵، ص ۲۸۰ ش ۱۸۲۸)، کتاب معانی الاخبار (نک: الذریعة، ج ۲۱، ص ۲۰۴ ش ۴۶۲۲) و نیز الخصال (نک: الذریعة، ج ۷، ص ۱۶۲ ش ۱۸۷۶).

دریافت‌کنندگان [اجازه]. جواز نقل آنها را دارند.^{۳۰} او در موارد بسیاری اطلاعات بیشتری دربارهٔ متون^{۳۱} و موقعیت و تاریخ تألیف عناوین مربوطه ارائه می‌دهد.^{۳۲} وی زمانی که اثری را برای دیگران تألیف کرده باشد، متذکر مکان نگارش آن می‌شود.^{۳۳} او گهگاه می‌نویسد که یک اثر (معمولاً شروح) به شکل نامرتب نگاشته شده است.^{۳۴} عبارت کلی در آغاز فهرست آثار^{۳۵} و نیز اطلاعات دقیق دربارهٔ عناوین اختصاصی نشان می‌دهد که تُستری قصد ارائهٔ فهرست کاملی را داشته است.^{۳۶}

۳۰. الاجازة الكبيرة، صص ۵۰-۵۷، نك: پیوست ۲.

۳۱. شماره‌های ۱، ۳، ۴، ۵، ۷، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۳.

۳۲. شماره‌های ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵.

۳۳. شماره‌های ۶، ۹، ۱۰.

۳۴. شماره ۲۰: «حواشی غیر مدوّنة علی ...».

۳۵. الاجازة الكبيرة، ص ۵۰: «قد أجزت للشيخین... أن یرویا عتی ما یصحّ أسناده إلى ممّا نطق به فمی أو خطه قلمی، ممّا وقفی الله سبحانه له من الكتب المبسوطة والمختصرة وهي...».

۳۶. شاید يك دليل برای ناهماهنگی میان شمارهٔ عناوین اشاره شده و آثار نهایی تُستری، آن باشد که او برخی آثار را پس از این اجازه نگاشته است. آقابزرگ نگاشته‌های تُستری را که در سیه‌ها شرح آثار خود نوشت [وی] ذکر نشده به شرح زیر فهرست کرده است: إجازة لعلماء الحویزة طبقات، ج ۶، ص ۴۵۸. احتمال دارد که این عنوان به إجازة الكبيرة اشاره داشته باشد؛ تَشطیر وسیلة الفوز والامان [فی مدح صاحب الزمان علیه السلام] (الذریعة، ج ۴، ص ۱۹۱ ش ۹۴۹-ج ۱۶، صص ۳۷۳-۳۷۴ ش ۱۷۳۳)؛ ختام الکلام فی شرح مفاتیح الاحکام (الذریعة، ج ۷، ص ۱۴۰ ش ۷۶۸، شرحی بر مقدمه و جلد دوم شرح مفاتیح الاحکام فیض کاشانی است. تُستری در اجازهٔ کبیره خود بیان می‌دارد که شرحی بر همین اثر با عنوان الذخر الرائع فی شرح مفاتیح الشرایع شامل تنها يك جلد تألیف کرده است. پس شاید هر دو عنوان به شرح مشابهی اشاره دارند یا در واقع دو شرح بريك اثر نشان می‌دهند؛ الرّمحیة (الذریعة، ج ۱۱، ص ۲۴۸ ش ۱۵۲۰؛ همچنین نك ج ۲، ص ۱۱۴ ش ۲۱۷۵؛ GALS, vol. ۲, p. ۵۸۶)؛ السؤال والجواب (الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۴۶ ش ۱۶۱۵؛ همچنین نك ج ۲، ص ۱۱۴ ش ۲۱۷۵)؛ اللوح المحفوظ فی دعاء السحر (الذریعة، ج ۱۸، ص ۳۷۶ ش ۵۲۴) [مؤلف به اشتباه واژه «السحر» را «السحر» خوانده است. کتاب مذکور شرحی بردعای سحر است: «اللهم إنی أسئلك من بهائك بأبها...» (الذریعة، همانجا) است که از جمله دعاهای وارده در سحر ماه مبارک رمضان است. م. [م. رسالة فی ما یجیب علی الانسان] (الذریعة، ج ۱۹، ص ۳۴ ش ۱۷۷)؛ دیوان فقیر الجزائری (الذریعة، ج ۹ ق ۳، ص ۸۴۲ ش ۵۶۳۵)؛ مُعْتَرَك المَقال فی علم

در خصوص این نوع اجازات، معمول و متداول است. تُستری از مقدار و گسترهٔ اجازه در دو موقعیت سخن می‌گوید. او در دیباچهٔ [اجازه] خود بیان می‌کند که دو دریافت‌کنندهٔ [اجازه] از وی، اجازه‌ای برای نقل نگاشته‌های او و نیز تألیفات عالمان متقدم امامی در حوزهٔ دانش‌های فقهی، بویژه حدیث درخواست کردند (فی فنون العلوم الشرعية سیما علم الحدیث، ص ۴). او در بخش اصلی این اجازه، بحث گسترده‌ای را، در واقع شامل کل میراث مکتوب امامیه، گشوده است. وی در اینجا بیان می‌دارد که اجازهٔ عاتی را برای تمام آثاری صادر می‌کند که جواز نقل آنها را «سماعا» یا «قراءة» یا «اجازه» در حوزه‌های حدیث، تفسیر و تجوید، فقه، کلام و اصول فقه و نیز برای تمام دیگر نگاشته‌های عالمان متقدم امامیه در ترتیب‌ها و فروع مختلف در دانش‌های عقلی و نیز دانش‌های مبتنی بروحی داشته است (صص ۵۸-۵۹).

در سند مورد بحث، عناصر دیگر را می‌توان دید که برای اجازات متن مستقل متداول است. گذشته از کارکردهای دیگر، اجازات همواره خود تصدیق‌هایی ارائه می‌دهند، تا آنجا که صادرکنندگان آنها - خواه به طور تلویحی یا صریح - جواز نقل برخی مباحث علمی را ادعا می‌کنند که اکنون به مُجاز اعطا شده است. به هر حال هنگامی که اجازه به متونی با مؤلفان دیگر توسعه می‌یابد، مجیز معمولاً کسانی با جزئیات بیشتری کمتر می‌شناساند که دانش را به او منتقل ساخته‌اند. غالباً يك مجیز جایگاه خود در سنت علمی را که بدان تعلق دارد، معرفی می‌کند. اجازات جامع را بیشتر عالمان برجسته به دلیل گسترش تخصص‌هایشان صادر می‌کنند. در این موارد، ظاهراً مؤلفان به دنبال تحکیم جایگاه والای خود در حوزهٔ تخصصی‌شان بودند که معمولاً عنصر اصلی فهرست آثار خودشان است. تُستری بخش اصلی اجازهٔ خود را با فهرست تفصیلی از آثار خود شامل ۳۲ عنوان آغاز می‌کند که

تا شهید ثانی در برمی‌گیرد. علاوه بر این، اوسه سند متصل از شهید ثانی تا شیخ طوسی (فصل دوازدهم) ارائه می‌دهد.

تُستری اصطلاحات مختلفی که معمولاً برای مرتب‌سازی و اختصار ارائه سند همچون حیلولة که نشانگر عنصر سند جایگزین است به کار برده است. (صص ۶۹، ۷۹، ۸۷، ۹۲، ۹۳، ۹۴). گذشته از این، اواز عبارتهایی استفاده کرده که معمولاً به هنگام تعدد سند به کار می‌روند: «الوالد طرق متعددة وأهمها طریقان...» (ص ۶۷)، «وغيرهما من الفلاسفة والمنطقيون...» (ص ۷۲)، «عن عدة من أصحابه منهم...» (صص ۶۷، ۷۸، ۸۶). او در بحث از استادانش، خود را به مهمترین مشایخ محدود ساخته است؛ چرا که نمی‌تواند به تمام استادانش در این فضای محدود اشاره نماید.^{۳۸} روش عمومی دیگر برای احتراز از ارائه طولانی سندهای به کار رفته در اینجا، ارجاع به اجازات عالمان گذشته است که یا به طور کامل ارائه شده‌اند یا به آثار فهرستی مشتمل بر چنین اطلاعاتی اشاره دارند.^{۳۹}

فوائد، ص ۶۹۴؛ بحرانی، لؤلؤة البحرين، ص ۱۱۱؛ تذکره شوشتر، صص GLAS، ۵۹؛ ۵۸۶؛ ۲، p. ۵۶-۵۹. درباره برگردان توضیحی شرح حال خودنوشت سید نعمت‌الله [جزایری] که اوبه الانوار النعمانية به عنوان بخش آخر آن افزوده است تبریز، ۶۲ - ۱۹۵۸ ه.ج، صص ۳۰۲ - ۳۲۶. نک:

Devin Stewart, "The Humor of the Scholars. The Autobiography of Ni'mat Allah al-Jaza'iri (d. 1112/1701)," *Iranian Studies* 22 (1989), pp. 47-81.

برگردان فارسی شرح حال خودنوشت اودر قصص العلماء محمد بن سلیمان تنکابنی آمده که ادوارد براون آن را تلخیص کرده است:

Edward G. Browne, *A Literary History of Persia Volume IV*, Cambridge 1924, pp. 361-367; reprinted in *The Most Learned of the Shi'a. The Institution of the Marja' Taqlid*, ed. Linda S. Walbridge, Oxford 2001, pp. 17-20.

۳۸. الاجازة الكبيرة، ص ۵۹: «... بطرق المتصلة إلى مصنفیها وهي كثيرة يطول حصرها في هذا الموضوع فاقصر على المهمة منها».

۳۹. برای نمونه نک: اجازة شهید ثانی به حسین بن عبدالصمد در جمادی الثانی ۹۴۱ ق رسائل الشهید الثانی، ج ۲، صص ۱۱۳۹ - ۱۱۴۰ یا اجازة صادر شده شهید ثانی به علی بن صائغ حسینی موسوی در جمادی الاولی ۹۵۸ ق (رسائل

تا آنجا که ساختار کلی این اجازة نشان می‌دهد، تُستری از الگوی خاص چنین سندهایی (سندهای متنی) پیروی کرده است، به این ترتیب: سرآغاز کوتاه ستایش [خداوند] [ص ۲]، مقدمه‌ای (ص ۲ - ۴) متضمن اصول خاص شامل اطلاعاتی درباره صادرکننده اجازة و دودریافت‌کننده [آن] و نیز جزئیاتی درباره ملاقات میان مُجیز و مُجاز که به صدور چنین سندی انجامیده است. ساختار بخش اصلی اجازة نیز متداول است - که با این عبارت خاص محدودکننده نشان داده شده است: «قد أجزت للشيخين... أن يرويا عني» (ص ۵۰). تُستری افزون بر اجازة نقل آثار خود، به دریافت‌کنندگان، نقل هر آنچه را که او خود از مشایخ خویش شنیده یا بر آنها قرائت کرده، اجازة داده است. این بخش، چارچوب و قالبی را برای بخش‌های بعدی اجازة به وجود آورده است. تُستری در ابتدا متعرض مشایخ خود شده، هر يك از ایشان را با صیغة یکسانی معرفی می‌کند: «وأجزت لهما... رواية جميع مروياتي... عن...» (صص ۵۸ - ۵۹).... «جميع ما صح لي روايته بالاجازة العامة عن...» (ص ۸۳) و... ما رويته بالاجازة العامة عن...» (ص ۹۵). تُستری پس از فهرستی از مشایخ خود و ناقلان ایشان، شبکه جامعی از عالمان شیعه امامی با سندهای بی‌شمار ترسیم می‌کند که بیش از يك سده را - از عصر پدر بزرگ خویش نعمت‌الله جزائری (م ۱۱۱۲ ق)^{۳۷}

الرجال الذريعة، ج ۲۱، ص ۲۱۰؛ المَقْفَل في الادعية والاحراز الذريعة، ج ۲۲، ص ۱۱۸؛ آقابزرگ همچنین به برگردان‌های تُستری از عربی به فارسی به شرح زیر اشاره دارد: ترجمة التصريف الزنجانية الذريعة، ج ۴، ص ۸۹؛ ش ۳۹۴؛ ترجمة هدية المؤمنین إلى الفارسية، ترجمة اثری از پدر بزرگ خویش در فقه، نگاشته شده در سوم محرم ۱۱۷۳ ق (الذريعة، ج ۴، ص ۱۴۷؛ ۱۷۱). چنان‌که در بالا اشاره کردیم این فهرست آثار خودنوشت دومین سیاهة نگاشته‌های تهیه شده توسط مؤلف است؛ او فهرستی از نگاشته‌های خود را در تذکره شوشتر خود (صص ۶۰ - ۶۱) که چهار سال پیش از صدور این اجازة تمام شده جای داده بود. تمام عناوین اشاره شده در تذکره، در فهرست شرح آثار خودنوشت وی در اجازة خود او نیز جای گرفته است.

۳۷. درباره او نک: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۷۸۵ - ۷۸۹؛ همو، مُصَفَى المقال، صص ۴۸۳ - ۴۸۴؛ خوانساری، روضات، ج ۸، ص ۱۵۰؛ قمی،

به فهرست کتب خود اختصاص داده که در آغاز بخش اصلی جای داده است (ص ۵). وی همچنین بخش‌های مجزایی برای دوراوی مهم خود - پدرش نورالدین (م ۱۱۵۸ ق) و نصرالله حائری (بخش‌های ۶ و ۹) - دارد. درباره سه راوی باقیمانده - محمد حسین بن محمد صالح بن عبدالواسع حسینی خاتون آبادی (م ۱۱۵۱ ق)^{۴۵}، رضی الدین بن محمد بن علی بن حیدر عاملی مکی (م ۱۱۶۸ ق)^{۴۶} و صدرالدین بن محمد باقر رضوی قمی (م ۱۱۶۵ ق)^{۴۷} در یک فصل (فصل یازدهم) سخن می‌گوید. علاوه بر این، تُستری جزئیات خود درباره راویان مشایخ خویش را با تقسیم آن به بخش‌هایی پیریزی کرده است. یک بخش کامل (فصل هفتم) به راویان پدرش، بخش دیگر (فصل هشتم) به راویان استاد اخیر خود [یعنی صدرالدین بن محمد باقر رضوی قمی] و پدرش سید نعمت‌الله جزائری اختصاص یافته است. سندهای سید نصرالله حائری نیز در بخش جداگانه‌ای (فصل دهم) ارائه شده است.

مشخصه دیگر این اجازه که آن را از اسناد مشابه مجزا ساخته، اندیشه‌های نظری بی‌شمار مؤلف است. این اندیشه‌ها را می‌توان در کلّ سند نیز مشاهده کرد؛ یعنی هم

تُستری به وسائل الشیعة حرّ عاملی (م ۱۱۰۴ ق) و اجازات دیگر عالمان - که در بردارنده توصیفات تفصیلی سندهای مربوطه آنهاست^{۴۰}، ارجاع می‌دهد - مانند: غوالی اللثالی ابن ابی جمهور أحسائی (م بعد از ۹۰۶ ق) برای هفت سندوی^{۴۱}، اجازات محمد باقر مجلسی (م ۱۱۱۰ یا ۱۱۱۱ ق) مقداری که در دایرة المعارف وی بحار الاتوار جای گرفته^{۴۲}، و نیز اجازات استاد خویش نصرالله بن حسین موسوی حائری، بویژه آن اجازاتی که در سلاسل الذهب گرد آمده است^{۴۳}.

خاتمه اجازه نیز مشخص و متمایز است: تُستری به شروط منضمّ به اجازه اشاره دارد، با عبارت «فَلْيُرْوَا عَنِّي وَلِيَجِيزُوا مَا شَاءُوا وَلِمَنْ شَاءُوا وَإِشْرَاطُهَا الْمَعْلُومَةُ لَدَيْهِمَا...» (ص ۲۱۲) مؤلف، در پایان این سند، تاریخ آن را روشن ساخته است (ص ۲۱۵).

تُستری ساختار اصلی مکتوب را با تقسیم اجزاء آن به ۱۷ بخش پالایش و تصحیح کرده است در حالی که بیشتر اسناد مشابه دیگر از این نوع چنین نیست^{۴۴}. معیارهای این تقسیم با ساختار درونی آن یعنی مشخصه اجازات، مشابه است. تُستری در بخش اصلی این سند، باب جداگانه‌ای را

الشهيد الثاني، ج ۲، ص [۱۱۵ - ۱۱۵۳].

۴۰. الاجازة الكبيرة، ص ۶۹: «وبقية طرق الشيخ محمد معروفة متفرقة في إجازات المتأخرين، وقد استوفى مهماتها في خاتمة كتابه وسائل الشيعة».

۴۱. الاجازة الكبيرة، ص ۸۰: «... إلى آخر الاسانيد المذكورة في أول كتاب غوالی اللثالی». برای بررسی سندهای ابن ابی جمهور نك: كتاب من:

Sabine Schmidtke, *Theologie, Philosophie und Mystik*, pp. 282-306.

۴۲. الاجازة الكبيرة، ص ۸۰: «وبقية طرق [المولى] المجلسي متفرقة في إجازاته ومجموعة في المجلد الاخير من بحار الاتوار».

۴۳. الاجازة الكبيرة، ص ۹۴: «وللسيد نصرالله طرق آخر متفرقة في إجازاته ومجموعة مهماته في كتابه سلاسل الذهب». همچنین نك: آقابزرگ طهرانی، الذريعة، ج ۱۲، ص ۲۱۱ ش ۱۳۹۷. برای نصرالله حائری نك: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۷۷۵ - ۷۷۹.

۴۴. او این مطلب را در مقدمه فصل چهارم بیان کرده است: وذلك في عدّة فصول.

۴۵. برای او نك: قمی، فوائد، ص ۴۹۴: خوانساری، روضات، ج ۲، ص ۳۶۰:

عبدالنبي قزويني، تميم أمل الامل، چاپ احمد حسینی، قم، ۱۴۰۷ ق [۱۹۸۶ م] ص ۱۲۵: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۱۹۸ - ۲۰۰.

۴۶. برای او نك: قزويني، تميم، ص ۲۰۸: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۲۷۵ - ۲۷۷: حسن صدر، تکملة أمل الامل، چاپ احمد حسینی، بیروت، ۱۴۰۷ ق / ۱۹۸۶ م، صص ۲۰۸ - ۲۱۰ ش ۱۸۰.

۴۷. برای او نك: قمی، فوائد، ص ۲۱۳: همو، الكنى والالقباب - ۱، ۳، چاپ رضا مختاری، قم، ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۱ م، ج ۲، ص ۳۷۵: خوانساری، روضات، ج ۴، ص ۱۲۲: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۳۸۲ - ۳۸۴. [توضیح: در متن اصلی مقاله، مصحح و محقق کتاب الكنى والالقباب را آقای رضا مختاری می‌داند. اما در هیچ کدام از چاپهای این کتاب، به چنین نکته‌ای اشاره نشده، بلکه در ضمن گفت و گو با آقای مختاری، ایشان اساساً نسبت به چنین کاری اظهار بی‌اطلاعی کرده و اظهار داشته که هیچ‌گاه توفیق کار علمی بر روی آن کتاب را نداشته است. ویراستار.]

در بخش‌هایی که برای اجازات متداول هستند و هم در بخش فهرست کتابهای این سند.

تُستری به دنبال مقدمه (صص ۲ - ۴) سه بخش افزوده که در آنها به جنبه‌های نظری گونه اجازة و ساختار متداول سندهای امامی پرداخته است. در بخش اول (صص ۵ - ۶) از جنبه‌های نحوی و لغت‌شناسی این گونه بحث کرده و از کارکرد صدور اجازات نقل سخن گفته است. فصل دوم (صص ۷ - ۹) صحت و مقبولیت نقل بوسیله اجازات و موضوع اهمیت مربوط به آن در مقایسه با دیگر راههای نقل، بویژه سماع را می‌کاود. تُستری با اشاره به کاربرد گسترده صدور اجازات در گذشته و حال، نتیجه گرفته است که تردیدی در صحت نقل مبتنی بر اجازات وجود ندارد.

فصل‌های سوم (صص ۱۰ - ۱۲) و چهارم (صص ۱۳ - ۴۹) شامل معرفی تحلیلی از سندهای متداول امامی است. تُستری این بخش را با نقل قولی از اجازة حسن بن شهید ثانی (مر ۱۰۱۱ ق) به نجم الدین بن محمد حسین و فرزندانش محمد و علی آغاز می‌کند. بر این اساس، شیخ حسن سندهای امامی را به سه دوره تقسیم می‌کند که حول محور سه عالم برجسته طبقه‌بندی شده است: شیخ طوسی، شهید اول (مر ۷۸۶ ق) و شهید ثانی.^{۴۸} تُستری با این تقسیم‌بندی بطور کلی موافق است، اما اشاره دارد که در دوره‌های مربوطه روایان بی‌شماری وجود دارند که برای صحت و اعتبار سند باید به آنها اشاره شود. تُستری در ادامه فصل چهارم (صص ۱۳ - ۴۹) فهرستی از ۱۲۹ عالم به ترتیب تاریخی ارائه می‌دهد که از دوره دوم آغاز و در دوره سوم ادامه می‌یابد (صص ۱۷ - ۱۹). او سپس اصل مطرح شده توسط حسن بن شهید ثانی را با طبقه‌بندی دوران پس

از شهید ثانی به دوره چهارم ادامه می‌دهد.^{۴۹} در اینجا فهرستی از عالمان مربوط به این دوره را بار دیگر به ترتیب تاریخی و تقسیم به ۵ نسل (طبقه) ارائه می‌دهد. هر نسل (طبقه) - که تُستری در پایان این بخش بیان می‌دارد - از نسل (طبقه) پیشین بدون هیچ‌گونه انقطاع یا نقص در سند نقل می‌کنند.^{۵۰} استثناءهای این ترتیب تنها در جایی رخ داده است که برخی عالمان اجازة‌های نقل به یکدیگر داده‌اند که در اصطلاح اجازات «مدبج» گفته می‌شود (صص ۴۷ - ۴۹). این اصطلاح هنگامی به کار می‌رود که دو عالم هم‌رتبه و معمولاً مشهور، به یکدیگر اجازة نقل می‌دهند.^{۵۱}

تُستری خود را معمولاً به ذکر اسامی مربوطه محدود ساخته است. تنها به ندرت اطلاعات بیشتری افزوده است، برای مثال در مواردی که عالم به بیش از یک نسل (طبقه) روایان تعلق داشته باشد (صص ۳۴، ۳۷) یا هنگامی که او معرفی فرد را به منظور اجتناب از اشتباه ضروری دانسته است (صص ۱۴، ۲۵، ۴۷).

۴۹. الاجازة الکبيرة، صص ۱۹ به بعد: «المرتبة الرابعة المتأخرة عن عصر الشهيد الثاني إلى عصرنا هذا».

۵۰. الاجازة الکبيرة، ص ۴۷: «... بیروى كل طبقة عن الطبقة السابقة عليها أسناداً متصلاً مُتسلسلاً مُعنعناً لا یخالجه قطع ولا إرسال ولا غیر ذلك من وجوه الخدش والاختلال».

۵۱. تُستری به عالمان زیر به عنوان نمونه‌هایی از کسانی که به یکدیگر اجازة نقل داده‌اند اشاره دارد: محمدباقر مجلسی و محمد بن حسن حرّ عاملی مر ۱۱۰۴ ق؛ و صدرالدین علیخان بن نظام الدین احمد (مر ۱۰۵۲ ق)؛ سید نعمت الله جزائری و حسین بن محیی الدین بن عبداللطیف جامعی (نیز نك: الذریعة، ج ۱، ص ۲۵۹ ش ۱۳۶۴)؛ و خود تُستری و سید نصرالله بن حسین حائری. نك: الاجازة الکبيرة، ص ۴۹. برای نمونه‌های بیشتر نك: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱، ص ۱۵۹ ش ۷۸۹ (اجازة میرزا محمدباقر بن میرزا زین الدین موسوی خوانساری اصفهانی و قاسم بن محمد نجفی به یکدیگر در ۱۲۶۸ ق)، صص ۱۹۲ - ۱۹۳ ش ۹۹۷ (اجازة محمد رفیع بن عبدالمحمد کواری کزازی به عبدالرحمان بن محمد کرهرودی سلطان آبادی به یکدیگر)، ص ۲۰۵ ش ۱۰۷۱ (اجازة عبدالله سماهیجی و ناصر جارودی به یکدیگر در ۱۱۲۸ ق)؛ ص ۲۵۶ ش ۱۱۳۵ (اجازة عبدالنبی قزوینی و بحر العلوم به یکدیگر)، ص ۲۶۶ ش ۱۳۹۴ (اجازة یوسف بن احمد بحرانی و عبدالله بلادی بحرانی به یکدیگر).

۴۸. الاجازة الکبيرة، صص ۱۰ - ۱۱. اجازة حسن بن شهید ثانی در مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰، صص ۳ - ۷۹ آمده است؛ عبارتی که تُستری نقل کرده است در صص ۵ - ۶ یافت می‌شود.

باقی مانده است. از آن جهت که تُستری بیشترین احترام را به او داشت و به دنبال آن بود تا خود را [در آن] جای دهد.^{۵۵} تُستری در فصل چهاردهم، از مجموعه‌ای از ۶۵ عالم سخن می‌گوید که در دوران حیات خویش آنها را ملاقات کرد، که تمامی‌شان از منطقه خوزستان بودند. مدخل‌های مربوطه - که به ترتیب الفبا منظم شده‌اند^{۵۶} - معمولاً چند عنوان دارد: تقدیر عمومی از عالم مورد بحث، اطلاعاتی درباره موقعیت‌هایی که تُستری او را ملاقات کرده، گاه حتی ارائه تاریخ‌های کامل، راپیان و مشایخ عالم مورد نظر، نگاشته‌ها و دیگر جزئیات زیست‌نامه‌ای او^{۵۷}. بیشتر عالمان بحث شده در اینجا - ۵۵ مورد از ۶۵ عالم - پیش از تألیف اجازه در ۱۱۶۸ ق از دنیا رفته بودند.^{۵۸} تُستری بارها به دهه وفات ایشان^{۵۹} [و] گاه حتی سال دقیق آن^{۶۰} اشاره کرده است. او در ۵ مورد هیچ اطلاعاتی درباره تاریخ وفات

قطعه نظری دیگر را می‌توان در پایان سند یافت که تُستری به تفصیل، در باب شروطی که به اخذ اجازه ضمیمه شده‌اند، بحث می‌کند (صص ۲۱۲ - ۲۱۵).

تُستری مستندسازی سنت علمی را از مفاهیم عمده به شمار آورده است. او در اواخر این سند، چهار بخش مربوط به معاصران خویش را افزوده که شخصاً تمام ایشان - جز یک تن - را ملاقات کرده است. زمانی که تُستری به مستندسازی سنت علمی خود با مؤلفان اسناد مشابه اظهار علاقه کرده، بخش تراجم اجازه نوعی انحراف از موضوع داخل بخش اصلی تلقی نمی‌شود، در حالی که در مورد مثلاً اجازه کبیره عبدالله سماهیجی (م ۱۱۳۵ ق) به ناصر جارودی قطفی^{۶۱} و دیگر اجازات قابل مقایسه با این اندازه در آن زمان چنین بوده است.^{۶۲} تا حدودی تُستری سخت میان بخش اصلی اجازه و بخش مستقل بعدی تراجم (فصول سیزدهم تا شانزدهم) تفاوت گذارده است که صراحتاً از بخش پیشین (فصول پنجم تا دوازدهم) با یک مقدمه (فصل سیزدهم) جدا شده است.^{۶۳} افزون بر این تُستری حتی در بخش فهرست کتب، مطالب خود را در یک سبک نظام‌مند و خوب ساخت یافته ارائه کرده است. او در مقدمه بخش تراجم به ارزیابی انتقادی آثار می‌پردازد که پس از عصر شیخ طوسی تألیف شده‌اند. او بویژه این واقعیت را نقد می‌کند که این مؤلفان مدارک بسیار ناقصی از نسل‌های (طبقه‌های) متقدم ارائه داده‌اند. علاوه بر این، از زمانی که حرّعاملی (م ۱۱۰۴ ق) آخرین اثر تراجم امامی [یعنی] امل‌الامل را کامل کرد ۷۰ سال گذشته که ثبت نشده

جماد ششم
سال اول دوم
بهارستان
۱۳۹۲

۵۵. از این رو آقابزرگ اجازه تُستری را به عنوان تکملة به امل‌الامل حرّعاملی افزوده است؛ نک: مُصنّف المقال، ص ۲۴۶. برای امل‌الامل، نک:

Salati, Marco, "I maestri e le catene di trasmissione dell'insegnamento orale nel Gabal 'amil," in *Onomastica e trasmissione del sapere nell'Islam msdievale*, ed. Bianca-maria Scarcia Amoretti, Rom 1992, pp. 91-110; Josef van Ess, "Amal al-amel," in *Encyclopaedia Iranica*, vol. 1, pp. 917-18.

۵۶. تنها سه استثنا برای این ترتیب در چاپ محمد سماهی حائری (ش ۱۰، ۱۹، ۴۶) وجود دارد، که تمام آنها به مصحح منسوب است و مقصود مؤلف اجازه نبوده است؛ در واقع شماره ۱۰ جزئی از مدخل شماره ۹ است که او پدر شماره ۱۰ است؛ شماره ۱۹ به مدخل شماره ۱۸ مرتبط است که وی برادر شماره ۱۹ است؛ شماره ۴۶ جزئی از مدخل شماره ۴۵ است که او برادر شماره ۴۶ است. ۵۷. نک: پیوست ۱.

۵۸. شماره‌های ۱، ۴، ۵، ۶، ۸، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵.

۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۵، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸.

۵۹. شماره‌های ۱، ۸، ۹، ۱۵، ۱۸، ۲۰، ۲۲، ۲۵، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۰، ۳۵، ۴۰، ۴۸، ۵۹، ۶۴، ۶۶.

۶۸، ۶۷

۶۰. شماره‌های ۴، ۱۴، ۲۱، ۲۴، ۲۶، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۱، ۴۲، ۴۴، ۵۲، ۵۳، ۵۵.

۵۷، ۶۳

۵۲. نک: مقاله ۸:

"The ijaza" pp. 73-75.

۵۳. نک:

Gleave, "The Ijaza," pp. 117-22.

۵۴. مؤلفان پسین، همچون محسن امین، این بخش از اجازه را به عنوان پیوستی به آن، ذیل الاجازة الکبيرة افزوده‌اند.

سه.

اجازه بحث شده در اینجا در دو سطح از اهمیت قرار گرفته است. از یک سو، این سند ارزش تاریخی عمده‌ای برای بازسازی شبکه علمی امامیه سده سیزدهم دارد.^{۶۴} این مطلب بر اطلاعات مربوط به پدر و پدر بزرگ تُستری، چهار دریافت‌کننده اجازه و بویژه ۶۵ عالم معاصر تُستری که در بخش تراجم این سند مورد بررسی قرار گرفته‌اند صدق می‌کند. اهمیت تاریخی اجازه تُستری زمانی آشکار و مشهود می‌گردد که کسی اطلاعات او را با آثار تراجم بعدی مقایسه نماید. در بیشتر موارد، اجازه تُستری تنها منبع، و در برخی موارد، مهمترین منبع برای مدخل‌های تراجم مربوطه است.^{۶۵} این اجازه با توجه به مدارک شخصی

۶۴. برای شبکه علمی امامیه سده دوازدهم در عراق و ایران نك:

Said Amir Arjomand, *The Shadow Religion, of God and the Hidden Imam. Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, Chicago 1984; Juan R.I. Cole, "Shi'i Clerics in Iraq and Iran, 1722-1780. The Akhbari-Usuli Conflict Reconsidered," *Iranian Studies* 18 i (1985), pp. 3-34; idem, "Ideology, Ethics, and Philosophical Discourse in Eighteenth Century Iran," *Iranian Studies* 22 i (1989), pp. 7-34.

بطور کل برای موقعیت سیاسی و اجتماعی در ایران در طول سده دوازدهم نك:

Laurence Lockhart, *Nadir Shah. A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*, London 1938; idem, *The Fall of the Safavi Dynasty and the afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958; John Perry, *Karim Khan Zand*, Chicago 1973; Roger Savory, *Iran under the Safavids*, Cambridge 1980; Hans Robert Roemer, *Persien auf dem Weg in die Nuzeit. Iranische Geschichte von 1350-1750*; Beirut 1989, J.Foran, *Fragile Resistance. Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder/San Francisco/ Oxford 1993.

۶۵. همچون شماره‌های ۱، ۳، ۵، ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶، ۱۹، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۴۱، ۴۳، ۴۴، ۴۵. این سخن درباره افرادی که مؤلف بدون اختصاص مدخل خاصی به آنها اشاره کرده نیز صدق می‌کند؛ برای نمونه نك: الاجازة الكبيرة، ص ۱۵۵ که او به شیخ محمد، که نزد علی طالقانی = ۳۸ درس خوانده است اشاره دارد. نك: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۶۳۸؛ آقابزرگ او را بر پایه اطلاعات تُستری به عنوان محمد تمامی

آنها ندارد.^{۶۱} تن از ۶۸ عالم در ۱۱۶۸ ق^{۶۲} هنوز در قید حیات اند و درباره دوفراز ایشان نیز وی مردّد است.^{۶۳} تُستری بیشتر بخش طولانی را به عبدالله سماهیچی اختصاص داده است که خود هرگز وی را شخصاً ملاقات نکرده بود، اما نگاشته‌های وی را سودمند یافته بود (فصل شانزدهم).

در قسمت تراجم این سند بخش نظری دیگری یافت می‌شود. تُستری سپس به تفصیل مطالبی درباره ۶۵ تن از عالمان معاصر خود در بخش چهاردهم می‌نویسد، و آن عالمان را ارزیابی می‌کند. داوری وی تا حدودی منفی است. او بیان می‌دارد که بیشتر این عالمان از مرحله تقلید صرف گذر نکرده و حتی درباره کسانی که این مطلب در موردشان صدق نمی‌کند، مقایسه بیشتری با عالمان نسل‌های (طبقات) پیشین صورت نپذیرفته است.

بر اساس سخن تُستری، این مطلب، ناتوانی ایشان در رسیدن به مرحله بالاتر انمی‌رساند، بلکه تا حدودی از شرایط موجود در دوران‌های آشفتگی سیاسی و جنگ داخلی، تنگدستی و بطور کلی بی‌اعتنایی عمومی به دانش و نقل آن و نیز عالمان نشأت گرفته است. این دشواری‌ها که تُستری توضیح می‌دهد، به هیچ وجه به عالمان دینی محدود نشده است، بلکه فیلسوفان و پزشکان را نیز در برمی‌گیرد، و مشخصه شرایط آشفته در ایران پس از سقوط صفویه در ۱۷۲۲ م [۱۱۴۳ ق] است. تُستری به عنوان نمونه شرایط مساعد نسل‌های (طبقات) گذشته که توانایی بهره‌مندی از آن را داشتند، به حمایتی اشاره دارد که محمّد باقر مجلسی از حاکمان صفویه به هنگام گردآوری مطالب برای بحار الاتوار دریافت می‌داشت. (صص ۱۹۷-۱۹۸).

۶۱. شماره‌های ۵، ۱۷، ۲۸، ۵۱، ۶۵. اطلاعات فراهم آمده بوسیله مؤلف درباره تاریخ وفات‌های شماره‌های ۶، ۱۶، ۲۳، ۳۱، ۴۳، ۵۰، ۵۸ تا حدی مبهم و نامعلوم است.

۶۲. شماره‌های ۲، ۳، ۱۲، ۳۴، ۳۶، ۴۹، ۶۰، ۶۲.

۶۳. شماره‌های ۷، ۶۱.

بی‌شمار ارائه شده و اطلاعات زیست‌نامه‌ای و فهرست کتب تُستری که در بردارد، منبع‌گرانبهایی برای اطلاعات مربوط به زندگانی اوست.

بعلاوه اهمیت سند حاضر به واسطه فهم ما از گونه اجازه - بویژه گونه‌شناسی انواع آن و بررسی کارکردهایش - ظاهراً به دلیل استثنایی بودن آن در میان انواع این گونه است. سرانجام اندیشه‌های نظری بسیاری که این سند دارد، اطلاعات ارزشمندی درباره عمل اجتماعی صدور اجازات نقل در سده سیزدهم فراهم آورده است که کماکان نیازمند کاوش [بیشتر] است.^{۶۶}

پیوست ۱: عالمان معاصر که مجیز در ضمن زندگانی خود آنها را ملاقات کرده است (فصل چهاردهم)

شماره‌گذاری فهرست زیر با آنچه مصحح متن ذکر کرده مطابق است. در قلاب، نام عالمی آمده که با شماره‌های جداگانه‌ای توسط مصحح ارائه شده‌اند، هرچند که مؤلف خود تنها بدیشان به مثابه بحثی افزون بر موضوع اصلی، در مدخل دیگری به آنها اشاره کرده است بدون این که مدخل مجزایی به آنها اختصاص دهد. در پیرانتز تاریخ تقریبی وفات بر اساس بیان تُستری ارائه شده است. هر جا توانسته‌ام این اطلاعات را بر پایه منابع پسین روشن‌تر سازم، تاریخ دقیق

جزائری شیرازی (= ۵۰ ش) معرفی کرده است. برای اونک: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، صص ۶۴۹ - ۶۵۰. نیز نک: الاجازة الکبيرة، ص ۱۹۱ که فخرالدین شوشتری به عنوان استاد شماره ۶۷ ذکر شده است. نیز نک: آقابزرگ طهرانی، طبقات، ج ۶، ص ۵۸۱. برای اهمیت این اجازه به عنوان منبع تاریخی نیز نک: همان، ج ۶، ص ۴۵۷.

۶۶. فرصت را غنیمت می‌دانم تا از رینر برنر (Rainer Brunner)، اِتان کلبِگ (Etan Kohlberg) گودرون کریمر (Gudrun Kramer)، الیزابت پوند (Elizabeth Pond) و رضا پورجوادی که پیش‌نویس‌های این مقاله را مطالعه کرده و پیشنهادهای سودمندی ارائه کردند تشکر نمایم.

وفات، داخل پیرانتز اشاره شده است.

۱. ابراهیم بن علی بن بالیل جزائری دَوْرَقی (توقی عشرالخمسین) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶)

۲. ابراهیم بن محمد باقر قمی رضوی نجفی همدانی (زنده در ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۲، ص ۲۰۴؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۴، ص ۷۴؛ قزوینی، تتمیم، ص ۵۶، ش ۶؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۱۸ - ۱۹)

۳. ابوجعفر مازندرانی (زنده در ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۲، ص ۳۱۶؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۱۴۲ - ۱۴۳)

۴. ابوالحسن بن محمد زمان بن عنایت الله تُستری (م ۱۱۴۳ ق) برادر شماره ۳۹ (تذکره، ص ۱۵۷)

۵. ابوطالب بن ابی الحسن فتونی عاملی غروی (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (ق [۱۰۷۰ - ۱۱۳۸ ق] (امین، اعیان، ج ۲، ص ۳۶۶؛ آل محبوبه، ماضی النجف، ج ۳، ص ۴۹؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۳۹۱؛ صدر، تکملة، صص ۴۴۴ - ۴۴۵ ش ۴۳۷)

۶. احمد بن محمد مهدی خاتون آبادی (م پس از ۱۱۳۹ ق) [م ۱۱۵۴ ق] (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۳۴ - ۳۶)

۷. احمد علوی خاتون آبادی (م پیش یا پس از ۱۱۶۸ ق) [م ۱۱۶۱ ق] (امین، اعیان، ج ۳، ص ۲۲؛ قزوینی، تتمیم، صص ۶۰ - ۶۱ ش ۱۲؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۳۳ - ۳۴)

۸. اسکندر بن جمال الدین جزائری (توقی عشر الاربعین) (امین، اعیان، ج ۳، ص ۳۰۲؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۷)

۹. اسماعیل بروجردی (توقی عشرالستین) (امین، اعیان، ج ۳، ص ۳۱۳؛ قزوینی، تتمیم، ص ۷۱؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۹)

۱۰. [محمد بن اسماعیل بروجردی، فرزند شماره ۹ که اندکی پس از پدر خویش درگذشت] (امین، اعیان، ج ۱، ص ۲۰؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۹۴۵)

صص ۱۵۹-۱۶۱ ش ۱۱۱: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۲۸۳-۲۸۷)

۲۱. زکی (محمد زکی) بن ابراهیم کرمانشاهی (م ۱۱۵۹ ق) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۶۸: آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۰، ص ۱۹۹: قزوینی، تتمیم، صص ۱۶۶-۱۶۹ ش ۱۱۸: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۲۹۰-۲۹۱)

۲۲. شمس‌الدین بن صقر بصری جزائری (توفی عشر الاربعمین) [حدود ۱۰۷۰-۱۱۴۰ ق] (امین، اعیان، ج ۷، ص ۳۵۲: افندی، ریاض، ج ۳، ص ۱۲: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۳۵۱)

۲۳. صدرالدین بن قاقی محمد سعید قمی (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۳۸۵: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۳۸۲)

۲۴. عبدالباقی بن مرتضی موسوی دزفولی (م ۱۱۴۳ ق) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۴۳۳: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۲۴۱۳-۴۱۴)

۲۵. عبدالحسین قاری حویزی (توفی عشر الاربعمین) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۴۱۲)

۲۶. عبدالحسین بن کلب علی نُستری (م ۱۱۴۱ ق) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۴۵۱: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۴۲۰: تذکره، ص ۱۵۹)

۲۷. عبدالرحمان دماوندی (توفی عشر السّین) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۴۷۰: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۴۲۵-۴۲۶)

۲۸. عبدالرحمان بن جعفر بن محمد باقر سبزواری (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۷، ص ۴۷۰: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۴۲۶)

۲۹. عبدالغفار بن محمد تقی نُستری (توفی عشر الخمسین) [م ۱۱۴۷ ق] آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۴۳۹-۴۴۰: تذکره، ص ۱۵۹)

۳۰. عبدالله بن عیسی اصبهانی المشتهر بالتبریزی الافندی (توفی عشر الثلاثین) [حدود ۱۱۳۰ ق] (آقابزرگ، ذریعة، ج ۱، ص ۱۲۷، ج ۳، ص ۱۰۴، ج ۱۱، ص ۳۳۱: همو، مصتی المقال، صص ۲۴۰-۲۴۱: همو، طبقات، ج ۶، صص ۴۴۹-۴۵۲: قمی،

۱۱. اسماعیل بن امیر محمد باقر خاتون آبادی (توفی عشر السّین) [م پس از ۱۱۶۰ ق] (امین، اعیان، ج ۳، ص ۴۰۲: قزوینی، تتمیم، ص ۶۹ ش ۲۰: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶۲)

۱۲. جعفر حسینی هروی مشهدی (زنده در ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۴، ص ۹۶)

۱۳. جمال‌الدین بن اسکندر بن جمال‌الدین جزائری (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (فرزند شماره ۸) (امین، اعیان، ج ۴، ص ۲۰۶: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۱۴۶)

۱۴. حسن بن حسین بن محیی‌الدین بن عبداللطیف جامعی (م ۱۱۳۰ ق) (امین، اعیان، ج ۵، ص ۵۷: آل محبوبه، ماضی النجف، ج ۳، ص ۳۰۸: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۱۶۴: صدر، تکملة، صص ۱۴۷-۱۴۸ ش ۹۵)

۱۵. حسین بن ابراهیم خاتون آبادی مشهدی (توفی مقتولاً عشر السّین) [م ۱۱۵۹ ق] (امین، اعیان، ج ۵، ص ۴۱۳: قزوینی، تتمیم، صص ۱۲۸-۱۲۹ ش ۸۰: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۱۹۶-۱۹۸)

۱۶. حسین بن زعل بجرانی (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۶، ص ۲۳: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۱۵۸-۱۸۶)

۱۷. حیدر عاملی مشهدی (م پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۶، ص ۲۷۱: قزوینی، تتمیم، صص ۱۳۹-۱۴۱ ش ۹۳: صدر، تکملة، ص ۱۹۵ ش ۱۶۳: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۲۳۰-۲۳۱)

۱۸. حمیس بن صالح خلف آبادی (توفی عشر السّین) (امین، اعیان، ج ۶، ص ۳۵۷: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۲۴۶)

۱۹. [برادر شماره ۱۸، احمد (زنده در ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۲، ص ۶۰۵: آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۳۶)]

۲۰. رفیع‌الدین (محمد رفیع) بن فرج (فرخ) جیلانی رضوی رشتی (توفی عشر السّین) [م ۱۱۶۰ ق] عموی شماره ۶۰ (امین، اعیان، ج ۷، صص ۳۳-۳۴: قمی، فوائد، ص ۵۳۵: قزوینی، تتمیم،

- فوائد، ص ۲۵۳؛ همو، الکنی، ج ۲، صص ۴۸ - ۵۰؛ کحاله، معجم، ج ۶، ص ۹۹؛ خوانساری، روضات، ج ۴، ص ۲۵۵؛ افندی، ریاض، ج ۳، ص ۲۳۰
۳۱. عبدالله بن کرم الله حویزی (مریپیش از ۱۱۶۸ ق) [زنده در ۱۱۳۱ ق] [امین، اعیان، ج ۸، ص ۶۸؛ آل محبوبه، ماضی النجف، ج ۲، ص ۱۸۴؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۴۵۹ - ۴۶۰]
۳۲. عبدالله بن ناصر حویزی هَمیلی (مریپیش از ۱۱۴۳ ق)، پدر یکی از دریافت‌کنندگان اجازه، ابراهیم بن عبدالله بن ناصر حویزی هَمیلی (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۴۷۱ - ۴۷۲)
۳۳. عبد محمد بن عبد الجلیل بن حاج عبد محمد حویزی (مریپیش از ۱۱۲۸ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۴۷۳)
۳۴. علی بروجردی نهاوندی (زنده در ۱۱۶۸ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۰۶)
۳۵. علی بن عزیز الله بن عبد المطلب بن محمد بن حسین موسوی جزائری (مریپیش از ۱۱۴۹ ق)^{۶۷}
۳۶. علی بن علی نجار تُستری (زنده در ۱۱۶۸ ق)، برادر شماره ۵۳ (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۵۸؛ تذکره، ص ۱۶۶)
۳۷. علی بن نصر الله حویزی قاقی (مریپیش از ۱۱۵۰ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۲۰)
۳۸. علی اکبر طالقانی خوانساری (مریپیش از ۱۱۶۰ ق) (امین، اعیان، ج ۸، ص ۱۷۱؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۴۹۶ - ۴۹۹)
۳۹. عنایت الله بن محمد زمان بن عنایت الله تُستری (مریپیش از ۱۱۴۶ ق)، برادر شماره ۴ (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۶۵؛ تذکره، ص ۱۶۰)
۴۰. عیوض حویزی بصری (توفی عشر السنین) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۶۶)
۴۱. فتح الله بن علوان دوزقی کعبی (مریپیش از ۱۱۳۰ ق) [۱۰۵-۱۱۳۰ ق] [کحاله، معجم، ج ۸، ص ۵۲؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۵۷۸ - ۵۷۹]
۴۲. فرج الله بن محمد حسین تُستری (مریپیش از ۱۱۲۸ ق)، برادر شماره ۵۷ (امین، اعیان، ج ۸، صص ۳۵۹ - ۳۹۶؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۸۳؛ تذکره، ص ۱۶۱)
۴۳. قوام الدین محمد بن محمد مهدی حسینی سیفی قزوینی (مریپیش از ۱۱۶۸ ق) [مریپیش از ۱۱۵۰ ق] [امین، اعیان، ج ۸، ص ۴۵۲؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۴، ص ۱۰۰؛ همو، طبقات، ج ۶، صص ۶۰۳ - ۶۰۵؛ قمی، الکنی، ج ۳، صص ۹۰ - ۹۳]
۴۴. کرم الله حویزی (مریپیش از ۱۱۵۴ ق)، پدر یکی از دریافت‌کنندگان اجازه، محمد بن کرم الله حویزی (مریپیش از ۱۱۷۲ ق) (امین، اعیان، ج ۹، ص ۲۹؛ آل محبوبه، ماضی النجف، ج ۲، ص ۱۸۶؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶۱۴)
۴۵. مجد الدین بن افضل بن فیض الله دزفولی (توفی عشر الخمسین) (امین، اعیان، ج ۹، ص ۴۵؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶۳۰)
۴۶. محمد المؤمن دزفولی، برادر شماره ۴۵، (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۷۴۷)
۴۷. مجد الدین بن شفیع الدین بن فصیح الدین عباسی قَتَمی دزفولی (مریپیش از ۱۰۶۰ ق) [مریپیش از ۱۱۶۵ ق] [امین، اعیان، ج ۹، ص ۴۵؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۶۳۰ - ۶۳۱]
۴۸. محسن بن جان احمد دزفولی (توفی عشر الخمسین) (امین، اعیان، ج ۹، ص ۴۵؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶۳۳)
۴۹. محمد بن احمد جزائری غروی (زنده در ۱۱۶۸ ق) [زنده در ۱۱۸۲ ق] [امین، اعیان، ج ۹، ص ۷۱؛ قمی، فوائد، ص ۳۶۸؛ آل محبوبه، ماضی النجف، ج ۲، ص ۹۲؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۶۵۳ - ۶۵۴]
۵۰. محمد تمامی جزائری شیرازی (مریپیش از ۱۱۵۸ ق) (امین،

۶۷. مؤلف مقاله در اینجا منبعی را ذکر نکرده است. درباره وی نک: آقابزرگ، الذریعة، ج ۶، ص ۱۹۷، ش ۱۰۸۷

پس از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۱، ص ۴۰؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۵۸۸)

۶۲. محمد مهدی بن محمد صالح آفتونی (فتونی) (زنده در ۱۱۶۸ ق) [مر ۱۱۸۳ ق] امین، اعیان، ج ۱، ص ۶۷؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۷۵۶ - ۷۵۸؛ صدر، تکملة، صص ۳۹۲ - ۳۹۳ ش ۳۷۹

۶۳. محمد هادی بن محمد بن عیسی مرعشی نُستری (مر ۱۱۳۸ ق) [مر ۱۱۳۷ ق] آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۸۰۶ - ۸۰۷

۶۴. محمد بن محمد حویزی دزفولی (توفی عشرالخمسين) [مر پس از ۱۱۵۰ ق] آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۷۱۲

۶۵. منصور بن محمد بن عبدالحسین حسینی نجفی طالقانی (مر پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۱، ص ۱۴۱؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۷۴۳)

۶۶. مهدی بن نُعیم اصفهانی عُقیلی استرابادی (توفی عشر الستین) (امین، اعیان، ج ۱، صص ۱۶۶ - ۱۶۷؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۷۶۱، نیز صص ۷۹۰ - ۷۹۱)

۶۷. نَظَر علی بن محمد امین زجاج نُستری (توفی عشرالخمسين) [مر ۱۱۴۶ ق] امین، اعیان، ج ۱، صص ۲۲۲ - ۲۲۳؛ تذکرة، ص ۱۶۳؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۷۸۴)

۶۸. یعقوب بن ابراهیم بختیاری حویزی (توفی عشرالخمسين) [مر ۱۱۴۷ ق] امین، اعیان، ج ۱، ص ۳۰۷؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۲، صص ۲۲۲، ج ۳، صص ۳۷۴، ج ۶، ص ۶۳؛ همو، طبقات، ج ۶، صص ۸۲۱ - ۸۲۳؛ کحاله، معجم، ج ۱۳، ص ۲۴۰؛ تذکرة، ص ۱۶۳)

پیوست ۲: فهرست کتب خودنوشت (فصل پنجم)

عبارت هر عنوان، مطابق عبارت موجود در اجازه است. آنچه در قلاب اشاره شده عناوین دیگری است که از سوی خود نُستری در اثر دیگرش تذکرة شوشتر (صص ۶۰ - ۶۱) یا مؤلفان

اعیان، ج ۹، ص ۱۹۸؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۶۴۹ - ۶۵۰، نیز صص ۵۰۸ - ۵۰۹)

۵۱. محمد طباطبائی، خواهرزاده محمد باقر مجلسی (مر پیش از ۱۱۶۸ ق) (امین، اعیان، ج ۹، ص ۳۷۶؛ قمی، فوائد، ص ۵۵۲)

۵۲. محمد بن حاج علی بن امیر محمود جزائری نُستری (مر ۱۱۳۰ ق) [مر ۱۱۳۱ ق] امین، اعیان، ج ۱، ص ۹؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۶۵۲ - ۶۵۳)

۵۳. محمد بن علی نَجَّار نُستری (مر ۱۱۴۰ ق)، برادر شماره ۳۶ (امین، اعیان، ج ۱، ص ۹؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۷۰۶ - ۷۰۷؛ تذکرة، ص ۱۶۱)

۵۴. محمد بن فتحعلی بن محمد نُستری (مر ۱۱۶۳ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۶۷۷؛ تذکرة، ص ۱۶۸)

۵۵. محمد بن محمد صالح بن عبدالواسع حسینی خاتون آبادی (مر ۱۱۴۸ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۶۶۴ - ۶۶۵)

۵۶. محمد باقر بن فخرالدین بن نورالدین عاملی دزفولی (مر پس از ۱۱۶۰ ق) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۹۰؛ صدر، تکملة، ص ۳۷۷ ش ۳۶۵)

۵۷. محمد باقر بن محمد حسین نُستری (مر ۱۱۳۵ ق)، برادر شماره ۴۲ (امین، اعیان، ج ۹، ص ۱۸۷؛ آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۹۱؛ تذکرة، ص ۱۶۲)

۵۸. محمد تقی علوی الرضا توفیقی (مر پیش از ۱۱۶۸ ق) [زنده در ۱۱۳۸ ق] آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۱۱۸)

۵۹. محمد رضا بن محمد هادی بن محمد صالح طبرستانی مازندرانی (توفی عشرالخمسين) (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، ص ۲۶۸)

۶۰. محمد علی بن محمد شفیع جیلانی (زنده در ۱۱۶۸ ق)، برادرزاده شماره ۲۰ (آقابزرگ، طبقات، ج ۶، صص ۵۳۴ - ۵۳۵)

۶۱. محمد قاسم بن محمد صادق استرابادی (مر پیش یا

تفسیر، حدیث، فقه، اصول، منطق، إعراب، بلاغت، نجوم، هیئت پرداخته است)

۶. رساله موسومة بالكاشفة الحال في معرفة القبلة والزوال (آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۷، صص ۲۴۱ - ۲۴۲ ش ۷۴؛ نیز همو، طبقات، ج ۶، صص ۵۲۶ - ۵۲۷؛ به درخواست والی [حویزه] علیخان صغیر حویزی تألیف گردید)

۷. رساله فارسیة فی الطلسم [السلطانی فی الهیئة والنجوم والطلسمات] (تذکره، ش ۱۳؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۵، ص ۱۷۷، ج ۱۵، ص ۱۷۸ ش ۱۱۸۸؛ منزوی، فهرست، ج ۱، صص ۳۲۸ - ۳۲۹؛ در ۱۱۵۷ ق به درخواست ابوصالح سلطان ترشیزی، وکیل مالیات خوزستان و تستر تألیف گردید)

۸. رساله فی استخراج انحراف [القبلة / استخراج انحراف جامع البلاد / رساله در تحقیق ضوابط استخراج] (تذکره، ش ۱۲؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۲، ص ۲۰ ش ۶۲)

۹. رساله موسومة بلبّ الالباب فی شرح صحیفة الأسطراب [للشیخ البهائی (م ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ ق)] (تذکره، ش ۶؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۳، صص ۳۴۴ - ۳۴۵، ج ۱۳، ص ۳۶۱، ج ۱۸، ص ۲۹۰ ش ۱۴۹؛ به درخواست شاگردش ابراهیم بن عبدالله بن ناصر حویزی تألیف گردید)

۱۰. رساله فی الرمل^{۶۹}

۱۱. کتاب الذخر الرائع [المصابیح اللوامع] فی شرح مفاتیح الشرایع [للفیض الکاشانی] تذکره، ش ۷؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۰، ص ۸ ش ۴۷

Hossein Modarressi Tabataba'i, *An Introduction to Shi'i Law. A bibliographical study*, London 1984, p 86.

۶۹. مؤلف در اینجا منبعی ذکر نکرده است. درباره این اثر نک: آقابزرگ طهرانی، الذریعة، ج ۱۱، ص ۲۵، ش ۱۵۳۲

پسین فهرست شده‌اند. ترتیب عناوین، مشابه ترتیبی است که در اجازه آمده‌اند؛ شماره‌گذاری [آنها] مطابق شماره‌گذاری است که مصحح آورده است. تنها در مورد شماره ۲۰، مدخل [مورد بحث] به بخش‌هایی تقسیم شده است. افزون بر سایر منابع، شماره هر یک از عناوین در فهرست آثار خودنوشت مؤلف در تذکره شوشتر نیز اشاره شده است.

۱. رساله مختصرة فی علم النحو [= مدینه النحو من متون الجامعة لمسائله کاللافة^{۸۸} والتهذیب وغيرهما] (تذکره، ش ۱؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۲، ص ۲۵۴ ش ۲۸۳۵، ج ۲۴، ص ۸۶)

۲. حاشیة مدونة علی کتاب أربعین حدیثاً. شرحی بر الاربعین حدیثاً بهاء الدین عاملی (م ۱۰۳۰ یا ۱۰۳۱ ق) (تذکره، ش ۲؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱، صص ۴۲۵ - ۴۲۶ ش ۲۱۸۰، ج ۶، ص ۱۳ ش ۳۵؛ نگاشته شده به امر پدر خود و تمام شده در ۱۱۳۵ ق)

۳. رساله فارسیة فی تحقیق قبلة بلادنا [تستر] [= رساله فی قبلة تسترو ما والاها / رساله در تحقیق قبلة شوشتر / تحقیق قبلة تستر] (تذکره، ش ۳؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۷، صص ۴۴ - ۴۵ ش ۲۳۸؛ همچنین نک: ج ۲۰، ص ۱۱۴ ش ۲۱۷۵؛ به درخواست اسفندیاریک در ۷ صفر ۱۱۴۰ ق)

۴. رساله أخرى فی هذا الباب [= رساله در تحقیق قبلة حویزه] (تذکره، ش ۴؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۷، ص ۴۵ ش ۲۴۰؛ به درخواست سیدعلی خان بن سید مطلب، حاکم حویزه، تألیف گردید)

۵. رساله موسومة بالتحفة النورية (تذکره، ش ۵؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۳، ص ۴۷۹ ش ۱۷۶۹؛ به درخواست پدرش تألیف و به نام او نام‌گذاری کرد؛ در ۳ محرم ۱۱۴۴ ق تکمیل گردید؛ مؤلف در این رساله به ده پرسش از ده دانش مختلف بویژه

۶۸. [در ذکر نام کتاب در اینجا اشتباهی رخ داده است، صورت صحیح آن «الکافیة» است که اشاره به کتاب الکافیة ابن حاجب دارد.]

Modarressi, Introduction, p. 109; GALS, vol. 2, p 586

پاسخ به ۴۰ پرسش احمد حویزی موسوی مشعشی [المسائل الاحمدية]: در ۱۱۵۵ ق نگارش یافت

۱۶. جزء من تذييل [ذیل] سلافة العصر (آقابزرگ، ذریعة، ج ۴، ص ۵۴ ش ۲۲۳، ج ۱۲، ص ۲۱۲ ش ۱۴۰۱)

۱۷. کتاب التحفة السنّية في شرح النخبة المحسنية (تذكرة، ش ۱۴: آقابزرگ، ذریعة، ج ۳، صص ۴۴۲ - ۴۴۳ ش ۱۶۰۶)

Modarressi, Introduction, p. 109; GALS, vol. 2, p 586؛

شرحی بر کتاب النخبة از فیض کاشانی در فقه، که به درخواست مولی علی بن علی نجار تُستری، شاگرد پدر مُجیز، تألیف گردید

۱۸. رسالة في صحة صلاة مستحب الذهب المستور في الكمر ونحوه (آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۵، ص ۱۲ ش ۵۷).

۱۹. حاشية مدوّنة على [مقدّمات] الوافي في جامع أحاديث الكتب الاربعة [للفيض الكاشاني] تذكرة، ش ۱۵: آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۲۲۹ ش ۱۲۸۸)

۲۰. حواشی غیر مدوّن از جمله:

۲۰. الف. حاشية غير مدوّنة على الاستبصار [للشيخ الطوسي] (آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۱۸ ش ۵۶)

۲۰. ب. حاشية غير مدوّنة على المدارك [مدارك الاحكام في شرح شرائع الاسلام لمحمد بن علي سبط الشهيد الثاني] (تذكرة، ش ۱۷: آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۱۹۷ ش ۱۰۸۵)

۲۰. پ. حاشية غير مدوّنة على [الروضة البهية] في شرح اللمعة الدمشقية [لشهاد الثاني] آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۹۵ ش ۵۰۲)

۰۷. [در متن اجازة چاپ شده «في» آمده است. چاپ محمد سماهی حائری، ص ۵۵، ش ۱۶. م.]

مقدمه و جلد نخست آن در ۱۱۴۲ ق تکمیل گردید

۱۲. رسالة موسومة بالانوار الجلية في جوابات المسائل الجبلية الاولى [رسالة جبلية اولى]. تذكرة، ش ۸: آقابزرگ، ذریعة، ج ۲، صص ۴۲۳ - ۴۲۴ ش ۱۶۷۱؛

Modarressi, Introduction, p 109; GALS, vol. 2, p.586

پاسخ به ۷۰ پرسش سید علی بروجردی نهاوندی [المسائل الجبلية] در ۲۸ جمادی الاولى ۱۱۴۹ ق تمام شد

۱۳. رسالة أخرى في المسائل الجبلية الثانية [= الذخيرة الباقية في أجوبة المسائل الجبلية الثانية/رسالة جبلية ثانية] (تذكرة، ش ۹: آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۰، ص ۱۵ ش ۷۰؛

Modarressi, Introduction, p 109; GALS, vol. 2, p. 586

پاسخ به ۳۰ پرسش سید علی بروجردی نهاوندی [المسائل الجبلية] در ۱۷ شعبان ۱۱۵۱ ق کامل گردید

۱۴. رسالة المقاصد العلية [الرسالة العلوية] في جوابات [أجوبة] المسائل العلوية [مسائل الشيخ على حویزی] العلية في أجوبة المسائل العلوية] تذكرة، ش ۱۰: آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۱، ص ۲۱۰؛ نیز نک: ج ۲، ص ۱۱۴ ش ۲۱۷۵؛ ج ۲۱، صص ۳۸۱ - ۳۸۲ ش ۵۵۶۵؛ همو، طبقات، ج ۶، صص ۵۲۰ - ۵۲۱؛

Modarressi, Introduction, p. 109; GALS, vol. 2, p 586

پاسخ به ۳۰ پرسش علی بن عبدالله بن محمد حویزانی [حویزی] اکثراً در فقه. در ۲۸ جمادی الثاني ۱۱۴۹ ق نگارش یافت

۱۵. رسالة الذخيرة الابدية في جوابات المسائل الاحمدية [الرسالة الاحمدية في جواب مسائل سيد احمد موسوی مشعشی] (تذكرة، ش ۱۱: آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۰، ص ۱۲ ش ۶۱، ج ۱۱، ص ۳۷؛

tar, from the earliest time to A.H. 1169, with notices of its celebrated men and memories of the author's life 1-2, eds. Khan Bahadur Maula Bakhsh and M. Hidayet Husayn, Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1914-24 (Bibliotheca Indica;206)

۲۳. رساله فی مال الناصب وأئنه لیس کل مخالف ناصباً (آقابزرگ، ذریعة، ج ۱۹، ص ۲۷ ش ۱۳۸)

منابع

فارسی و عربی:

۱. آقابزرگ طهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشیعة ۱ - ۲۵، بیروت، ۶ - ۱۴۰۳ ق / ۸۶ - ۱۹۸۳ م.
۲. طبقات أعلام الشیعة ۱-۲، بیروت، ۹۱-۱۳۹۰ ق / ۱۹۷۱ م؛ ۳-۵، چاپ علینقی منزوی، بیروت، ۹۵-۱۳۹۲ ق / ۷۵-۱۹۷۲ م؛ ۶، چاپ علینقی منزوی، تهران، ۱۳۶۲ ش / ۱۹۸۳ م.
۳. مصنفی المقال فی مُصنّفی علم الرجال، چاپ احمد منزوی، تهران، ۱۳۷۸ ق / ۱۹۵۹ م.
۴. آل محبوبه، جعفر بن باقر، ماضی النجف وحاضرهما، ۱-۳، نجف، ۷۸ - ۱۳۷۴ ق / ۵۸ - ۱۹۵۵ م.
۵. اجازات الحدیث التي كتبه... المولى محمد باقر المجلسي الاصبهاني، چاپ احمد حسینی، قمر، ۱۴۱۰ ق / ۹۰ - ۱۹۸۹ م.
۶. إجازة الكبيرة للعلامة... عبدالله الموسوي الجزائري التستري، چاپ محمد سماهی حائری، قمر، ۱۴۰۹ ق / [۸۹ - ۱۹۸۸ م]
۷. افندی، عبدالله بن عیسی، ریاض العلماء ۱-۶، چاپ احمد حسینی، قمر، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱ م.
۸. امین، محسن، أعیان الشیعة ۱-۱۱، بیروت، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۳ م.
۹. اهوانی، عبدالعزیز، کتب برنامج العلماء فی الاندلس، مجلة معهد المخطوطات العربية، ش ۱، (۱۳۷ ق / ۱۹۵۵ م)، صص ۹۱-۱۲۰.
۱۰. بجرانی، علی بن حسن بلادی، أنوار البدرین فی تراجم علماء القطیف والاحساء والبحرین، نجف، ۱۳۷۷ ق / ۱۹۵۷ م.
۱۱. بجرانی، یوسف بن احمد، لؤلؤ البحرین، چاپ محمد صادق بحر العلوم، نجف، ۱۳۸۶ ق / ۱۹۶۶ م.
۱۲. تنکابنی، محمد بن سلیمان، قصص العلماء، تهران، بی تا.
۱۳. خوانساری، محمد باقر، روضات الجنّات فی أحوال العلماء والسادات

۲۰. حاشیة غیر مدوّنة علی کتاب الرجال الکبیر [= منهج المقال فی علم الرجال] لمیرزا محمد بن علی الاسترآبادی (۱۰۲۸ ق) (آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۲۲۶ ش ۱۲۶۶)

۲۰. حاشیة غیر مدوّنة علی رجال السید مصطفی التفرشی [= نقد الرجال لمیر مصطفی بن حسین تفرشی (۱۰۲۱ ق)] (آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۲۲۸ ش ۱۲۷۸)

۲۰. ج. حاشیة غیر مدوّنة علی أمالی الصدوق (۳۸۱ ق) (آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۲۵ ش ۹۷)

۲۰. ج. حاشیة غیر مدوّنة علی مُغنی اللیب عن کتب الاعراب [جمال الدین عبدالله یوسف بن هشام ۷۶۱ ق] (تذکره، ش ۱۸؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۲۱۲ ش ۱۱۸۶؛ GAL, vol ۲, p. ۲۳;

۲۰. حاشیة غیر مدوّنة علی المطول (تذکره، ش ۱۶)

۲۰. خ. حاشیة غیر مدوّنة علی شرح الصحیفة [الکاملة السجادیة] للسید علیخان [المدنی الدشتکی] (م ۱۱۲۰ ق [آقابزرگ، ذریعة، ج ۶، ص ۱۲۴ ش ۶۶۹])

۲۰. حاشیة غیر مدوّنة علی خلاصة الحساب [للشیخ البهائی] (تذکره، ش ۱۹)

۲۱. رساله فی مسائل حسابیة من المعضلات

۲۲. رساله فارسیة فی تاریخ بلدتنا تستر [= تذکره شوشتر / تذکره شوشتر فی تاریخ شوشتر]

C.A. story Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey, London, 1927-39, vol. 1 i, p. 365 no. 486;

منزوی، فهرست، ج ۶، صص ۲۸۹ - ۲۹۱؛ آقابزرگ، ذریعة، ج ۳، صص ۲۴۳ - ۲۴۵ ش ۹۰۰ چاپ شده:

Tadhkira-i Shushtar An account of Shush-

4. Browne, Edward G., *A Literary History of Persia* 1-4, Cambridge 1902-24.
5. Brunner, Rainer, "Siehe, was mich an Ungluk und Schrecken traf!" *Schiitische Autobiographien*, "in *Islamstudien ohne Ende. Festschrift fur Werner Ende zum 65. Geburtstag*, eds. Rainer Brunner, Monika Gronke, Jens Peter Laut and Ulrich Rebstock Wurzburg 2002, pp. 59-68
6. Chamberlain, Michael, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350*, Cambridge 1994.
7. Cole, Juan R.I., "Ideology, Ethics, and Philosophical Discourse in Eighteenth Century Iran," *Iranian Studies* 22 i (1989), pp. 7-34.
8. -----, "Shi'i Clerics in Iraq and Iran, 1722-1780. The Akhbari-Usuli Conflict Reconsidered," *Iranian Studies* 18 i (1985), pp. 3-34.
9. Dickinson, Eerik, "Ibn al-Salah al-Shahrazuri and the isnad," *Journal of the American Oriental Society* 122 (2002), pp. 481-505.
10. *Encyclopaedia Iranica*, London 1985-.
11. *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition 1-11, Leiden 1960-2004.
12. Ephrat, Daphna, *A Learned Society in a Period of Transition. The Sunni 'Ulama' of Eleventh-Century Baghdad*, Albany 2000.
13. Eschraghi, Armin Frube *Saibi und Babi_Theologie. Die Darlegung der Beweise fur Muhammads desonderes Prophetentum (Ar-Risala fi Itbat an-Nubuwa al-Hassa)*. Einleitung, Edition und Erlauterungen, Leiden et al. 2004.
14. Foran, John, *Fragile Resistance. Social Transformation in Iran from 1500 to the Revolution*, Boulder/San Francisco/Oxford 1993.
15. Gacek, Adam, *The Arabic Manuscript Tradition. A Glossary of Technical Terms and Bibliography*, Leiden 2001.
16. GAL = Brockelmann, Carl, *Geschichte der arabischen Litteratur* 1-2, Leiden 1943.
17. GALS = Brockelmann, Carl, *Geschichte der ara-*

- ۸-۱. قمر، ۱۳۹۱ / ق / ۱۹۸۷ م.
۱۴. دائرة المعارف تشیع، چاپ احمد صدر حاج سیدجوادی، کامران فانی و بهاء الدین خرمشاهی، تهران، ۱۳۸۰ ش / ۲۰۰۱ م.
۱۵. رسائل الشهيد الثاني ۱-۲، چاپ رضا مختاری، قمر، ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۱ م.
۱۶. سماهیجی بحرانی، عبدالله بن صالح، الاجازة الكبيرة إلى الشيخ ناصر الجارودي القطيفي، چاپ مهدی عوازم قطیفی، قمر، ۱۴۱۹ ق / [۹۹-۱۹۹۸ م].
۱۷. صدر، حسن، تکملة أمل الآمل، چاپ احمد حسینی، بیروت، ۱۴۰۷ ق / ۱۹۸۶ م.
۱۸. قزوینی، عبدالنبي، تميم أمل الآمل، چاپ احمد حسینی، قمر، ۱۴۰۷ ق / [۸۷-۱۹۸۶ م].
۱۹. قمی، عباس بن محمد رضا، الفوائد الرضوية في احوال العلماء المذهب الجعفرية، تهران، ۱۳۲۷ ق / ۱۹۴۸ م.
۲۰. قمی، عباس، الکنی والالقاب ۱-۳، تهران، ۱۳۶۸ ش / ۱۹۸۹ م.
۲۱. کخاله، عمر رضا، معجم المؤلفين. تراجم مُصنّفی الکتب العربية ۱۵-، بیروت، ۱۴۱۴ ق / ۱۹۹۳ م.
۲۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الاتوار ۰-۲۸، ۳۵-۱۱۰، چاپ جواد علوی [و همکاران] تهران، ۱۴۰۵-۱۳۷۶ ق / ۸۵-۱۹۵۷ م.
۲۳. مرعشی، سید محمود، مسلسلات في الاجازات محتوية على اجازات علماء الاسلام في حق والدي العلامة آيت الله العظمى السيد ابي المعالي شهاب الدين الحسيني المرعشي النجفي ۱-۲، قمر، ۱۴۱۵ ق / [۹۶-۱۹۹۵ م].
۲۴. منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های فارسی ۱-۶، تهران، ۱۳۴۸ ش / ۷۲-۱۹۶۹ م.
۲۵. میرزا محمد علی مدرس تبریزی، ریحانة الادب في تراجم المعروفين بالکنی واللقب، تبریز، ۷۰-۱۹۶۷ م.
۲۶. نعمت الله جزائري، الاتوار النعمانية ۱-۴، تبریز، ۶۲-۱۹۵۸ م.

لاتین:

1. Arjomand, Said Amir, *The Shadow of God and the Hidden Imam. Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from the Beginning to 1890*, Chicago 1984.
2. Arjomand, Said Amir, *Autobiographie d'un cleric chiite du Gabal 'Amil...* Traduction et annotations par Sabrina Mervin et Haitham al-Amin, Damascus 1998.
3. Berkey, Jonathan, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo. A Social History of Islamic Education*, Princeton 1992.

- to Shi'i Law. A bibliographical study, London 1984.
30. Perry, John, *Karim Khan Zand*, Chicago 1979.
31. Reynolds, Dwight F. (ed.), *Interpreting the Self. Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, Berkeley/Los Angeles/London 2001.
32. Roemer, Hans Robert, *Persien auf dem Weg in die Neuzeit. Iranische Geschichte von 1350-1750*, Beirut/Stuttgart 1989.
33. Rosenthal, Franz, "Die arabische Autobiographie," *Studia Arabica* 1 (1937), pp. 3-40 [repr. in Franz Rosenthal, *Muslim Intellectual and Social History. A Collection of Essays*. Aldershot 1990, part V]
34. Salati, Marco, "I maestri e le catene di trasmissione dell'insegnamento orale nel Gabal 'amil," in *Onomastica e trasmissione del sapere nell'Islam medievale*, ed. Biancamaria Scarcia Amoretti, Rom 1992, pp. 91-110.
35. -----, "La Lu' lu' a <sic> al-baIrayn f? l-igaza li-qurratay al-' ayn di Sayh Yusuf b. Ahmad al-Bahrani (110-1186/1695-1772). Per lo studio della si'adi Bahrayn," *Annali di Ca' Foscari. Serie Orientale* 28 (1989), pp. 111-45.
36. Savory, Roger, *Iran under the Safavids*, Cambridge 1980.
37. Schmidtke, Sabine, "The ijaza from 'Abb Allah b. Salih al-Sasamahiji to Nasir ai-Jarudi al-Qattifi. A Source for the Twelver Shi'i Scholarly Tradition of Bahrayn," in *Culture and memory in Medieval Islam. Essays in Honour of Wilferd Madelung*, eds. Farhad Daftary and Josef W. Meri, London 2003, pp. 64-85.
38. -----, *Theologie, Philosophie und Mystik im zwolfrschiiitischen Islam des 9./15. Jahrhunderts. Die Gedankenwelt des Ibn Abi Jumhur al-Ahsai (um 838/1434-35- nach 906/1501)*, Leiden 2000.
39. Stewart, Devin J., "The Autobiography of Yusuf al-Bahrani (1696-1772)," in *Interpreting the Self. Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, ed. Dwight F. Reynolds, Berkeley 2001, pp. 216-23.
40. -----, "Capital, Accumulation, and the Islamic bischen Litteratur. Supplementband 1-3, 18. Leiden 1937-42.
19. Gleave, Robert, "The Ijaza from YUsof al-Bahrani (d. 1186/1772) to Sayyid MuIammad Mahdi Bahr al-'Ulum (d. 1212/1797-8)," *Iran. Journal of the British Institute for Persian Studies* 32 (1994), pp. 115-23.
20. -----, Ms. Library of Congress, Call Number: BP63.I72H884 1815 [Orien Arab].
21. Leder, Stefan, "Charismatic Scripturalism. The Hanbali Maqdisis of Damascus," *Der Islam* 74 (1997), pp. 279
22. -----, *Horerzertifikate als Dokumente fur die islamische Lehrkultur des Mittelalters*, in *Urkunden und Urkundenformulare im Klassischen Altertum und in den orientalischen Kulturen*, ed. Raif Georges Khoury, Heidelberg 1999, pp. 147-66.
23. -----, "Enie neue Quelle zur Stadtgeschichte von Damakus. Zur Alltagsgeschichte der Haditwissenschaft," in *Supplement XI der Zeitschrift der Deutschen Morganlandischen Gesellschafti* (26 *Deutscher Orientalistentag Leipzig* 1995), Stuttgart 1998, pp. 268-79.
24. -----, *Spoken word and written text. Meaning and social significance of the of Institution Riwaya*, Tokyo 2002 (Islamic Area Studies. Working Paper Series; 31)
25. Leder, Stefan, Yasin MuIammad al-Sawwas and Ma'mun al-Sagargi, *Mu' gam alsama' at l-dinasqiyya. Les certificats d' audition a Damas 550-750h/1155-1349*, Damascus 1996.
26. -----, *Recueil de documents facsimiles des certificats d' audition a Damas 550-750h/1155- 1349. Mu' gam alsama' at al-dimasqiyya*, Damascus 2000.
27. Lockhart, Laurence, *Nadir Shah. A Critical Study Based Mainly Upon Contemporary Sources*, London 1938.
28. -----, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge 1958.
29. Modarressi Tabataba'i, Hossein, *An Introduction*

- Academic Biography, "Edebiyat 7 (1997), pp. 345-62.
41. -----, "The Doctorate of Islamic Law in Mamluk Egypt and Syria," 90. in *Law and Education in Medieval Islam. Studies in Memory of Professor George Makdisi*, eds. Joseph E. Lowry, Devin J. Stewart and Shawkat M. Toorawa, London 2004, pp. 45-90.
42. -----, "The Humor of the Scholars. The Autobiography of Ni'mat Allah al-Jaza'iri (d. 1112/1701)," *Iranian Studies* 22 (1989), pp. 47-81.
43. -----, *Islamic Legal Orthodoxy. Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City 1998.
44. Storey, Charles Ambrose, *Persian Literature. A Bio-Bibliographical Survey*, London 1927-39.
45. Sublet, Jacqueline, *Les maiters et les etudes de deux traditionistes de l'epoque mamelouke. Al-Mashyakha al-Basima lil-Qibabi wa Fatima de Ibn hajar al-'Asqalani. Etude analytique*, Damascus 1967 (Bulletin d'etudes orientales; 20).
46. *Tadhkira-i Shushatar. An Account of Shushatar, from the earliest time to A.H. 1169. With notices of its celebrated men and memories of the author's life* 1-2. By Sayyid2ج4 'Abdallah Bin NUr al-Din Bin Ni'matallah al-husayni ash-Shushatari (surnamed Faqir), eds. Khan Bahadur Mawla Bakhsh and Shams-ul-'Ulama' M. Hidayet Husayn, Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1912-24 (Bibliotheca Indica; 206).
47. *Turkiye Diyanet Vakfi Islam Ansiklopedisi*, general ed. Y. Doc. Dr. Halis Ayhan, Istanbul 1988-.
48. Vajda, Georges, "La transmission de la masyaha (*Asna l-maqasid wa-a' dab al-mawarid*) d'Ibn al-Buhari d'apres le manuscrit Reisulkuttab 262 de la Bibliotheque Suleymaniye d'Istanbul," *Rivista degli studi orientali* 48 (1973-74), pp. 55-74.
49. Walbridge, Linda S. (ed.), *The Most Learned of the Shi'a. The Institution of the Marja' Taqlid*, Oxford 2001.
50. Witkam, Jan Just, "Lists of books in Arabic manuscripts," *Manuscripts of the Middle East* 5 (1990-91), pp. 123-36.

